Literatura italofonă a migrației românești – repere și analize

Roberto MERLO

„Graeca per Ausoniae fines
sine lege vagantur”
(Regia Parnassi)

1. Citind autorii și criticii literaturii migrației mi-am adus aminte de acest vechi dicton scolastic, transmis de un celebru compendiu de poetică din secolul al XVII-lea, cu care autorii doritori să-și pună la încercare abilitățile de versificator cu virtuozitățile metricii clasicizante erau avertizați că, în Italia, cuvintele grecești puteau fi accentuate fie după regulile limbii grecești fie după cele ale limbii latine. Libertatea acestor cuvinte de a se mișca nestingherite, *sine fines* (ca să parafrazăm dictonul amintit), între două tradiții lingvistice și culturale, libere de a nu se supune rigorilor accentului latinesc, este moștenirea specifică locală a întrepătrunderii între lumea romană și cea greacă aflță la temelia culturii europene, o «hibridizare» pe care o putem lua – *mutatis mutandis* – drept un «antecedent» al transculturalismului și translingvismului spre care merge cultura contemporană a continentului.

Mai mult, prin referire directă la spațiul italian, mi s-a părut că acea antică «libertate a cuvintelor» poate reprezenta pentru Italia de azi nu doar o imagine frumoasă ci și un simbol cu adânci rezonanțe, o cifră a liberei circulații a ideilor pe care cuvintele le duc cu sine „Cum duce prin pustiu cămila / Licărul mării în cocoașă” – după cum ar spune Marin Sorescu – și a oamenilor care le gândesc, le rostesc, sau le scriu.

„Hoy vuelvo a la frontera
Otra vez he de atravesar
Es el viento que me manda
Que me empuja a la frontera
Y que borra el camino
Que detrás desaparece”.
(Lhasa de Sela, *La frontera*[1])

2. Obiectul prezentei comunicări este literatura scrisă în limba italiană în ultimii ani de către autori de origine română stabiliți în Italia. Fiindcă este vorba de o manifestare culturală de dată recentă, asupra căreia încă nu există studii de specialitate, obiectivul acestei prime contribuții este de a schița o «radiografie» a

[1] Lhasa de Sela, „La frontera”, în *The Living Road*, Audiogram/Nettwerk, 2003.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

fenomenului: în prima parte (§ 2.1 şi urm.), acesta va fi contextualizat prin referire la mai amplul fenomen numit «literatura migraţiei», avându-se în vedere atât specificitatea sa socio-culturală şi tematico-poetică cât şi relaţiile sale cu alte categorii ale istoriografiei literare; în a doua parte (§ 2.2 şi urm.), literatura italofonă a migraţiei româneşti va fi prezentată şi discutată prin prisma acestei contextualizări, prin referire la unele opere şi la unii autori aparţinând acestui nou spaţiu literar. În ultima parte (§ 2.3 şi urm.), se vor trage câteva concluzii preliminare.

2.1. Literatura şi migraţie. A. Gnisci a afirmat, foarte plastic, că „[l]a specie umana esiste migrando. Il suo percorso è stato ed è tuttora lo sterminato groviglio di strade, di fiumi, di voli, di rotte e di sentieri che attraversano tutto il pianeta”[2]. De fapt, în istoria omenirii mişcările de populaţie reprezintă un fenomen recurent şi oarecum firesc, cu urmări sociale şi culturale deosebit de însemnate. Dezvoltarea însăşi a culturi «occidentale» sau «euro(nord)americane» contemporane a fost profund marcată, de pildă, de masivele dislocări de populaţii din Africa colonială înspre Americi, determinate de practica sclavagistă sau, mai târziu, de impunătoarele fluxuri migratoare care au avut loc între secolele al XIX-lea – al XX-lea: pe de o parte, emigrarea care a adus milioane de europeni să se stabilească în America de Nord şi de Sud (dar şi în Australia şi Israel), iar pe altă parte, numeroasele valuri de emigrare pornite din Africa, Asia şi America latină spre oraşele şi metropolele Americii de Nord şi ale Europei.

Spaţiul european, în special, este unul al fluxurilor migratoare, mai antice şi mai noi, intra- şi intercontinentale[3]: la emigrarea masivă sus amintită se adaugă, pe de o parte, însemnatele mişcări interne de populaţie din Sud înspre Nord (în primele decenii postbelice, datorită condiţiilor dificile în care trăia şi Europa occidentală după Cel de-al doilea Război mondial) şi din Est înspre Vest (începând din anii ’90, drept urmare a căderii regimurilor totalitare în Europa orientală), iar, pe de altă parte, fluxurile de imigrare masivă provenind din Africa, Asia şi Orientul apropiat şi mijlociu (în cadrul cărora ocupă un loc importat populaţiile coloniilor şi apoi, după anii, ’50–’70, fostele colonii europene). Migraţiile provenite din Estul continentului şi dinafara acestuia au sporit mai cu seamă în ultimele două-trei decenii ale secolului trecut, profilând – după cum a observat, de pildă, L. Page Moch – un nou model de migraţie, „one that sees people worldwide entering western Europe from new as

[2] Armando Gnisci, *La letteratura della migrazione in Italia nell’anno 2007*, în „Kúmá”, 14/2007 <http://www.disp.let.uniroma1.it/kuma/kuma14.html>. Toate materialele online citate în cuprinsul prezentului articol au fost verificate la 29 martie 2009.

[3] Vezi, de pildă, Leslie Page Moch, *Moving Europeans: Migration in Western Europe Since 1650*, second edition, Bloomingnton & Indianapolis, Indiana University Press, 2003.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

well as long-standing homelands, increasingly coming 'without papers' and many with the help of smugglers"[4], care pune noi probleme sociale, juridice şi culturale.

Asemenea mişcări demografice, în pofida pluralității cauzelor şi a diversității efectelor, îşi găsesc un numitor comun în trăirea experienței «diasporice» – cu referire la sensul amplu în care putem înțelege termenul „diasporă" după R. Cohen[5] – , aceea a indivizilor sau a comunităților nevoite să-şi părăsească țara de baştină pentru a trăi în străinătate, din rațiuni chiar foarte diferite, de la persecutarea religioasă, segregarea rasială sau etnică, imperialismul şi colonialismul, războaiele, până la sărăcie sau la nevoia de a-şi căuta un loc de muncă sau un trai mai bun[6]. Această experiență este profund marcată de relația dialectică între dezrădăcinare şi înrădăcinare şi se răsfrânge în mai toate aspectele vieții cotidiene, publice şi private, în ea întrețesându-se factori psihologici, economici, politici, sociali şi culturali *lato sensu*, care determină o «problematizare» a identității față fie de societatea de sosire fie de cea de plecare, din punct de vedere atât al individului cât şi al colectivității.

În cadrul experiențelor diasporice din ultimul secol şi jumătate, valurile migratoare care au implicat Europa ca sursă şi/sau ca țintă se caracterizează prin proporțiile demografice şi (în consecință) socio-culturale extrem de relevante şi prin natura precumpănitor socio-economică a impulsului migrator, față de – spre exemplu – ponderea demografică mai redusă şi de rațiunile cu precădere socio-politice ale «exilului», altă experiență diasporică cu relevante urmări culturale[7]. Vastitatea şi complexitatea implicațiilor sociale, politice şi culturale ale fenomenului migrator contemporan au condus în mod oarecum firesc la constituirea recentelor experiențe migratoare drept «subiect»/«obiect» nu doar juridico-sociologic ci şi *literar*.

În acest sens, prin «literatura migrației»[8] se înțelege ansamblul scrierilor literare care – pe de o parte, la un prim nivel de analiză – «tematizează» în moduri

[4] *Ibidem*, cap. V: Migration in the Twentieth Century, p. 161–197: p. 193.

[5] Robin Cohen, *Global Diasporas. An Introduction*, Seattle (Washington), University of Washington Press, 1997.

[6] V. Paola Zaccaria, „Studi sulla diaspora", în Michele Cometa, *Dizionario degli studi culturali*, a cura di Roberta Coglitore e Federica Mazzara, Roma, Meltemi, 2004, p. 455–463: p. 455 şi Franca Sinopoli, ***La Storia nella scrittura della diaspora. Linee generali di un seminario di studio di Letteratura comparata*****,** în „**Semestrale di studi (e testi) italiani", 22/2008: Studi europei e mediterranei**, a cura di Armando Gnisci e Nora Moll, Roma, Bulzoni, 2008, p. 129–135: p. 129.

[7] Asupra relației, destul de fluide, între literatura exilului şi cea a migrației, vezi de pildă Andrea Ciccarelli, *La letteratura dell'emigrazione oggi in Italia: definizioni e correnti*, în „Intersezioni", 1/1999, p. 105-124: p. 106-108.

[8] Folosesc sintagma «literatura *migrației*», în ciuda faptului că unii colegi şi-au exprimat părerea potrivit căreia în românește ar suna „a berze sau a huni", din mai multe motive: unul teoretic, pentru că această sintagma – după cum vom arăta – surprinde mai bine decât etichetele atotcuprinzătoare curente

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

diferite şi la diferite nivele de rafinament al formei şi de prelucrare a conţinutului experienţa biografică a migraţiei contemporane şi/sau care – pe de altă parte, la un nivel ulterior de analiză – o «poetizează», transformând problematica «tranzitorităţii» culturale şi lingvistice a identităţii migrantului în poetică literară[9].

2.1.1. Literatura *migraţiei.* Ansamblul scrierilor literare strâns legate de experienţa migratoare contemporană reprezintă aşadar un fenomen cultural care se naşte şi se dezvoltă în cadrul unor coordonate temporale, sociale şi lingvistico-literare bine determinate. În acest context, sintagma «literatura migraţiei» neutralizează opoziţia între «emigraţie»/«imigraţie» şi distanţa – pe care G. Dunphy a reperat-o, de pildă, în literatura turco-olandeză[10] – între perspectiva de «emigrant» (a cărui atenţie este complet focalizată „on the country of origin, the wrench of migration and the pain of living out with one's own milieu"[11]) şi cea de «imigrant» ("[w]ith the focus firmly on the country of residence", de vreme ce "occasional wistful glances over the shoulder betray a confused lingering attachment to [the country of origin], a sentiment located somewhere between nostalgia and bewilderment[12]), oferind aşadar o cale de depăşire a stereotipurilor şi a contradicţiilor legate de aceste dublete în numele substratului biografic şi emoţional comun celor două perspective.

(„românii de pretutindeni", „românii de dincolo de hotare", „românii din afara graniţelor", „diaspora românească" sau, mai recent, „românii din străinătate") specificitatea fenomenului discutat aici; unul principial, deoarece sintagma cu pricina face parte din terminologia larg vehiculată de critica literară în alte culturi/limbi europene (italiană, franceză, engleză etc.) iar atât introducerea sa în limbajul critic românesc cât şi «mutaţia» conceptuală pe care aceasta o implică mi se par un lucru firesc; şi în fine unul practic, întrucât această expresie (pe lângă cea mai puţin potrivită „literatura de migraţie", vezi nota următoare) a fost deja utilizată măcar o dată, şi anume de către Institutul Cultural Român în prezentarea sponsorizării participării scriitorilor Saviana Stănescu şi Marius Daniel Popescu la conferinţa *Immigrant Literature – Writing in Adopted Languages* (Bruxelles, 24 aprilie 2008), organizată de către reţeaua EUNIC (European Union National Institutes for Culture) din Bruxelles în cadrul anului Dialogului Intercultural (vezi comunicatul de presă al ICR din aprilie 2008: *Scriitorii români Saviana Stănescu şi Marius Daniel Popescu participă la Bruxelles la conferinţa „Literatura migraţiei – scriitori într-o limbă de adopţie"*, < http://www.icr.ro/comunicate.php>).

[9] Cu mai bine de zece ani în urmă, în cadrul dezbaterii problemelor ridicate de studierea scriitorilor de limbă italiană în lume, J.-J. Marchand propusese o distincţie terminologică între „literatura emigraţiei", cu care ar trebui să se desemneze activitatea literară a emigraţilor, şi „literatura de emigraţie", cu care să se indice ansamblul operele care au drept temă, într-un înţeles mai cuprinzător, emigraţia (vezi Jean-Jacques Marchand, „Introduzione", în *La letteratura dell'emigrazione. Gli scrittori di lingua italiana nel mondo*, a cura di Jean-Jacques Marchand, Torino, Edizioni della Fondazione Giovanni Agnelli, 1991, p. XVII–XXXIII: p. XVIII–XIX). Aceeaşi deosebire se poate fructifica şi în contextul mai amplu de care este vorba azi, deosebind literatura „migraţiei" de literatura „de migraţie" sau „despre migraţie".

[10] Graeme Dunphy, Migrant, Emigrant, Immigrant. Recent Developments in Turkish-Dutch Literature, în „Neophilologus", 85/2001, p. 1–23, în part. p. 20–21.

[11] *Ibidem*, p. 20.

[12] *Ibidem*, p. 20-21.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

Renunțarea la prefixele locative «ex-» și «in-» înseamnă a abandona programatic și intenționat ideea ieșirii din spațiul «tău» pentru a intra în spațiul «altcuiva», înseamnă a renunța la dicotomia pe care acele prefixe antonimice o implică între a fi «aici» sau «acolo», între a aparține doar unei culturi, unei limbi, unei religii sau doar altora și a nu aparține deloc. Conceptul însuși de «literatură a migrației» depășește obligativitatea de a se situa «înăuntru» sau «în afară» în favoarea posibilității mai fluide de a fi «alături», vrând să abandoneze imperativul apartenenței unice, a te integra total sau a rămâne un marginalizat, o iluzie generatoare de suferință care se rezolvă de cele mai multe ori – cum spunea sociologul A. Sayad – într-o dublă absență a identității[13].

Odată cu neutralizarea acestei dicotomii a apartenenței accentul se deplasează de pe ideea de «ruptură», de «conflict» social și psihologic, individual și colectiv, pe ideea de «continuitate», de «contiguitate» și de «întâlnire» între geografii reale și simbolice, între spații, culturi, limbi, religii etc. Literatura migrației nu este, precum literaturile naționale, literatura unui spațiu, unei culturi, unei limbi, ci o literatură «a relației» între spații, culturi, limbi diferite; imaginile ei tutelare nu sunt *limes*-ul și granița ci «depășirea» sau – și mai bine – «abolirea» sincretică a acestora prin hibridizare, creolizare, metisare (care nu sunt sinonime cu «corcire»). Metafora ei privilegiată – de la extraordinara carte *E un pod pe Drina* a lui Ivo Andrić încoace – nu poate fi decât «podul» sau «puntea», deoarece dimensiunea ei este «între» ex- și in- și «deasupra» lor: literatura migrației este *trans*-frontalieră, *trans*-culturală și *trans*-lingvistică, un semnal al trecerii la nivel atât individual cât și colectiv de la uniculturalism și unilingvism la pluriculturalismul și la plurilingvismul «dialogic», adică la transculturalism și translingvism[14].

Așadar, sintagma „literatura migrației" definește și decupează un fenomen cultural specific tocmai din perspectiva fenomenului social care l-a generat și care îi conferă această specificitate: potrivit acestei delimitări «sociale» – care aduce cu sine și una cronologică – literatura migrației este un fenomen «transnațional» și «translingvistic», cuprinzând o seamă de manifestări reductibile la un puternic numitor comun interior chiar dacă foarte diferite între ele din punct de vedere exterior, în primul rând lingvistic.

[13] Abdelmalek Sayad, La double absence : des illusions de l'emigré aux souffrances de l'immigré, préface de Pierre Bourdieu, Paris, Seuil 1999 (trad. it. La doppia assenza. Dalle illusioni dell'emigrato alle sofferenze dell'immigrato, prefazione di Pierre Bourdieu, edizione italiana a cura di Salvatore Palidda, Milano, Cortina, 2002).

[14] Pentru "*Translingual Writers*" – în cadrul conceptului mai amplu de "*Transnational Identities*" – vezi de pildă Steven G. Kellman, *The Translingual Imagination*, Lincoln-London, University of Nebraska Press, 2000 (trad. it. *Scrivere tra le lingue*, traduzione di Franca Sinopoli, Troina, Edizioni Città Aperta, 2007), precum și instructiva antologie *Switching Languages: Translingual Writers Reflect on Their Craft*, edited by Steven G. Kellman, Lincoln-London, University of Nebraska Press, 2003.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

2.1.1.1. Întâlnim aici unul dintre multele paradoxuri (aparente?) care fac din acest fenomen un obiect de studiu în acelaşi timp deosebit de incitant şi extrem de greu de surprins în mrejele categorisirilor istoriografiei şi criticii literare tradiționale, obişnuite cu uniculturalismul sau, cel mult, cu un pluriculturalism de tot sau aproape necomunicant, care în «toleranța» ierarhică înlocuieşte «dialogul» şi «confruntarea» paritară. În fapt, deşi prin natura sa depăşeşte şi anulează granițele politice, culturale şi lingvistice naționale, literatura migrației se exprimă într-o limbă în primul rând «națională» (cu excepția, până la un punct, a limbii engleze, care este pe cale de a deveni o limbă în primul rând «internațională») şi în cadrul unei culturi naționale, întrând în dialog cu publicul, cu elitele şi cu instituțiile locale şi întreținând multiple legături – nu totdeauna lipsite de dificultăți şi neînțelegeri – cu literaturile «naționale» şi cu «limbile» în care acestea se exprimă.

Prin urmare, se poate vorbi de o literatură a migrației olandeză, *québecoise* etc. sau de o literatură a migrației româneşti, albaneze etc., expresii care definesc unul şi acelaşi fenomen din perspective diferite: în primele două cazuri, de pildă, ar fi vorba de migranți din țări diferite stabiliți în Olanda şi Québec care au adoptat ca limbă de expresie literară olandeza şi franceza; în ultimele două cazuri, dimpotrivă, ar fi vorba de emigrații din România sau Albania stabiliți în diferite țări şi care au adoptat drept unealtă literară limbile respectivelor țări[15].

Cazul autorilor „che scrivono in una lingua (nazionale) diversa da quella della fonte della propria provenienza, nella quale possono o no aver già scritto precedenti testi e/o continuare a scriverli, praticando o meno anche l'autotraduzione, in tutte e due le direzioni"[16] se încadrează în fenomenul pe care G. Folena l-a numit „eteroglosie", adică întrebuințarea „di una lingua alternativa, di una lingua che è l''altra' lingua dell''altra' cultura"[17]. Însă, pe când în secolele trecute întrebuințarea eteroglotică a limbii italiene ca limbă literară se manifesta în primul rând în exterior, dând naştere unei „literaturi italiene în afară Italiei"[18], în ultimele trei decenii ale

[15] După cum vom vedea mai jos, A. Gnisci foloseşte sintagma „*letteratura italiana della migrazione*" pentru a cuprinde atât literatura *e*migraților italieni cât şi cea a *i*migraților străini, adică cea scrisă *de italieni* emigrați în alte țări şi cea scrisă *în italiană* de către imigrați în Italia (Armando Gnisci „La letteratura italiana della migrazione" (1998), în *Idem*, *Creolizzare l'Europa: letteratura e migrazione*, Roma, Meltemi, 2003, p. 73–129: p. 83).

[16] Armando Gnisci, „Introduzione. *Prima ondata*", în *Idem*, *Creolizzare…*, cit., p. 7–14: p. 8.

[17] Gianfranco Folena, *L'italiano in Europa. Esperienze linguistiche del Settecento*, Torino, Einaudi, 1983, p. X. Cu privire la acest subiect amintim doar *Eteroglossia e plurilinguismo letterario*, I. *L'Italiano in Europa*, Atti del XXI Convegno interuniversitario di Bressanone (2–4 luglio 1993), II. *Plurilinguismo e letteratura*, Atti del XXVIII Convegno interuniversitario di Bressanone (6–9 luglio 2000), a cura di Furio Brugnolo e Vincenzo Orioles, Roma, Il Calamo, 2002, în care se află (vol. II) contribuțiile Luisei Valmarin, *Multiculturalismo ed eteroglossia nel canone dell'antica letteratura rumena* şi ale lui Alexandru Niculescu, *Aspetti del bilinguismo letterario romeno*.

[18] Furio Brugnolo, „«Questa è la lingua in cui si vanta Amore». Per una storia degli usi letterari eteroglotti dell'italiano", în *Italiano: lingua di cultura europea*, Atti del simposio internazionale in

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

secolului al XX-lea asemenea eteroglosie se produce masiv şi în interior prin numeroasele opere scrise în limba italiană de autori vorbitori nenativi[19].

Pentru aceştia, cel mai des, trecerea la limba italiană nu mai este o alegere liberă şi dictată de circumstanţe şi considerente literar-estetice între o limbă familiară sau alta, ci, dimpotrivă, consecinţa unei dislocări lingvistice totale, o alegere forţată de sorginte socială între limba «altă» şi tăcere: „C'est un défi – spune A. Kistof –. Le défi d'une analphabète"[20] faţă de o limbă care este adesea „une langue ennemie", pentru că în lupta îndelungată şi crâncenă a scriitorului cu ea, pentru a o cuceri, aceasta îi poate „omorî" limba maternă[21].

Pentru a delimita mai bine spaţiul lingvistico-cultural specific de referinţă (în sensul celor spuse mai sus) în cadrul fenomenului general al literaturii migraţiei se poate întrebuinţa, după modelul «francofoniei», «anglofoniei» etc., conceptul de «italofonie» – folosit, de pildă, de G. Parati, care vorbeşte de „*italophone voices*"[22] – integrat cu criteriul socio-cronologic introdus de delimitarea pertinent operată de F. Sinopoli între literatura scrisă «de străini» în Italia în secolul al XX-lea, în general, şi acel fenomen specific care este literatura scrisă în limba italiană de către vorbitori nenativi în contextul „dell'immigrazione verificatasi a partire dagli anni Settanta del

memoria di Gianfranco Folena (Weimar, 11–13 aprile 1996), a cura di Harro Stammerjohann, Tübingen, Gunter Narr Verlag, 1997, p. 313–336: p. 313.

[19] Şi în contextul literaturii migraţiei pot fi productive deosebirile practicate de F. Brugnolo, pe de o parte, între „un uso *organico* dell'italiano come lingua seconda che si sostituisca temporaneamente alla lingua prima e un suo uso *disorganico* – al limite meramente decorativo ed estemporaneo – in più ampi contesti alloglotti" (Brugnolo, „«Questa…", cit., p. 314) precum, pe de altă parte, între eteroglosie, biglosie sau poliglosie *tout court*, adică între autorii care adoptă sporadic o a doua limbă iar „non entrano a far parte integrante dello sviluppo storico e del patrimonio letterario che quella lingua veicola, restandone per così dire ai margini" (*ibidem*, p. 315) şi cei care aparţin integral la două limbi şi două culturi deodată (precum Yvan Goll sau Samuel Beckett) sau care activează „in contesti letterari e culturali istituzionalmente anzi, per così dire, costituzionalmente poliglotti", precum autorii dalmatini şi mai cu seamă raguzani din secolele XVI–XVII (*ibidem*, p. 315-316). O deosebire asemănătoare, în cadrul conceptului de „translingvism", face şi S.G. Kellman: "A taxonomy of literary translingualism would begin by differentiating between authors who have written important works in more than one language, the ambilinguals, and those who have written in only a single language but one other than their native one, the monolingual translinguals" (Kellman, *The Translingual…*, cit., p. 12).

[20] Agota Kristof, *L'analphabète. Récit autobiographique*, Genève, Editions Zoé, 2004, p. 55 (trad. it. *L'analfabeta. Racconto autobiografico*, traduzione di Letizia Bolzani, Bellinzona, Casagrande, 2005)

[21] *Ibidem*, p. 23–24.

[22] V. Graziella Parati, *Italophone Voices*, in „Studi di Italianistica nell'Africa Australe/Italian Studies in Southern Africa", 2/1995, p. 1-15. V. şi Eadem, „Introduction", în *Mediterranean Crossroads: Migration Literature in Italy*, edited and with an introduction by Graziella Parati, Madison–London, Fairleigh Dickinson University Press-Associated University Press, 1999, p. 13–42: passim; Eadem, „Introduction", în Eadem, *Migration Italy: The Art of Talking Back in a Destination Culture*, Toronto, University of Toronto Press, 2005, p. 3–22: p. 13–16 şi Eadem, „Minor Literature, 'Minor Italy'", în Eadem, *Migration…*, cit., p. 54–103: p. 54–56, 71 şi urm.; Eadem, „Cinema and Migration: 'What' and 'Who' Is a Migrant?", în Eadem, *Migration…*, cit., p. 104–141: p. 126 şi urm.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

Novecento, con punte di afflusso e consistenza numerica considerevoli a partire dagli anni Ottanta"[23].

Alt criteriu util în sistematizarea în scopuri pur taxonomice a acestui fenomen foarte amplu şi complex – adoptat în prima bază de date şi în primul compendiu critic-antologic al literaturii migraţiei în Italia[24] – este cel al spaţiului lingvistico-cultural de proveniență al autorilor. Pe baza acestor criterii putem distinge, aşadar, literatura italofonă a migraţiei *nord-africane* de cea a migraţiei *albaneze*, precum literatura *germanofonă* a migraţiei româneşti (de pildă, Aglaja Veteranyi) de cea *anglofonă* (de pildă, Saviana Stănescu) sau de cea *francofonă* (de pildă Irina Egli, Felicia Mihali sau Marius Daniel Popescu) [25]. După 2000, după cum vom vedea mai încolo, şi-a făcut apariţia şi o literatură *italofonă* a migraţiei *româneşti*, scrisă de către autori de origine română stabiliţi în Italia mai ales după 1990.

2.1.1.2. Migraţiile sunt un fenomen global, iar realitatea lor socio-culturală este adânc ancorată în şi puternic influenţată de coordonatele unor spaţii locale: după cum a remarcat cu finețe A. Gnisci, scriitorii migraţiei "*non appartengono a una, due o più nazioni, ma, per quelli della generazione di prima ondata che ha emigrato e ha scritto nella curva del transito, appartengono alla* rete di relazioni *formata dalla migrazione transmondiale e a una nuova forma di cultura*", care, însă, "*è visibile e apprezzabile solo* nella lingua nazionale *nella quale lo scrittore decide di costruire la «casa del dopo», e quindi anche nella storia di quella lingua*"[26]. Prin

[23] Franca Sinopoli, *Prime linee di tendenza della critica sulla letteratura della migrazione in Italia (1991-2003)*, în „Neohelicon", 1/2004, p. 95–109: p. 95. Evident, coordonatele fenomenului migrator fiind diferite în detaliu de la o țară la altă, asemenea delimitări pot varia considerabil, precum şi suprapunerea «literaturii migraţiei» cu alte categorii ale istoriografiei literare, precum «literatura exilului» sau, mai cu seamă în Olanda sau Germania, «*Gastarbeiterliteratur*» din anii '50 –'80. De pildă, ca să ne mărginim doar la cazul românesc, în Statele Unite putem distinge trei valuri principale de imigrare românească, între 1985–1920, între 1939–1947 şi apoi în timpul regimurilor postbelice, şi după 1990. Literatura anglofonă a diasporei româneşti din SUA are aşadar o tradiţie mai veche şi este mai complexă decât cea italofonă, începând de la Peter Neagoe cu *Easter Sun* (1934) şi *There Is My Heart* (1936), trecând prin Mircea Vasiliu cu *Which Way to the Melting Pot?* (1955) şi *The Pleasure Is Mine* (1963), Eugene C. Teodorescu cu *Merry Midwife* (1947) şi Anişoara Stan cu *They Crossed Mountains and Oceans* (1947), până la Andrei Codrescu cu – printre altele – *The Life and Times of an Involuntary Genius* (1975) sau *In America's Shoes* (1983).

[24] Respectiv, BASILI – Banca Dati Scrittori Immigrati in Lingua Italiana, <http://www.disp.let.uniroma1.it/basili2001/> şi Nuovo Planetario Italiano. Geografia e antologia della letteratura della migrazione in Italia e in Europa, a cura di Armando Gnisci, Troina, Edizioni Città Aperta, 2006.

[25] Există bineînţeles şi o literatură *românofonă* a migraţiei *româneşti* scrisă de autori români stabiliţi în străinătate mai ales după 1990 (înainte de care ar fi mai potrivit din punct de vedere strict istoric să vorbim de «literatura exilului») şi care continuă să scrie (practicând mai mult sau mai puţin sau deloc autotraducerea sau bilingvismul literar) în româneşte; vezi, pe pildă, câţiva dintre autorii discutaţi în dosarul „Scriitori români din afară granițelor" al revistei „Noua literatură", 13/2008, p. 14–19.

[26] Gnisci, „Introduzione", cit., p. 9.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

urmare, dacă este adevărat că asemenea experienţe literare "*pur esaminat*[*e*] *nello specifico del contesto possono e devono essere ricompres*[*i*] *all'interno di un paesaggio migratorio europeo transnazionale*"[27], în contextul „creolizării" culturilor[28], tot atât de adevărat este faptul că, oricum, caracterul «transnațional» al literaturii migrației se joacă *in primis* pe plan «național», într-o complexă şi multidirecțională mişcare din exterior spre interior şi iarăşi din interior spre exterior.

În acest sens, după cum a observat N. Moll cu privire la contextul italian, literatura migrației reprezintă o «şansă» de reînnoire a literaturilor «naționale» şi de deschidere către spațiul literaturii mondiale:

> Dem italienischen literarischen Imaginären eröffnet diese Literatur andere, alternative Welten. Dabei werden den italienischen Lesern neue Aspekte der eigenen Gesellschaft vor Augen geführt und mit dem Rest der Welt in Verbindung gebracht. Die italienische Migrant Literatur erfüllt daher eine *interkulturelle* und *imagologische* Aufgabe, denn sie deckt nationale und ethnische Stereotype auf und entwirft aus dem Inneren der Gesellschaft heraus Szenarios aus Welten, die in der Vergangenheit ausschließlich vom Blickwinkel des Westens beherrscht waren, d.h. aus dessen häufig exotisierenden oder ganz einfach rassistischen Perspektive heraus[29].

Însă, dacă literatura migrației este un rezultat al „modernității avansate" şi al globalizării, un rod al mişcărilor de «produse» umane şi culturale (deseori declasate la rang de «mărfuri»), ea reprezintă în acelaşi timp, datorită manifestării ei fireşti într-o dimensiune culturală şi lingvistică locală (cu excepția parțială, sus amintită, a limbii engleze), şi un factor de inerție față de această globalizare. Credem că are dreptate A. Gnisci atunci când afirmă că

> aujourd'hui, parler de « Littérature mondiale » veut dire tenir compte de cette carte : une *Littérature globale*, qui correspond précisément à la globalisation et au trafic, à la domination culturelle de la pensée-marché unique, et une *Littérature des Mondes*, au singulier non par manque d'unification, mais parce qu'elle exprime la capacité de la littérature à se traduire et à traduire les mondes, la pluralité des discours et des cultures qui

[27] Sinopoli, „Prime linee…", cit., p. 99.

[28] Concept formulat de scriitorul caraibic francofon É. Glissant (vezi de pildă articolele şi conferințele culese în Édouard Glissant, *Introduction à une poétique du divers*, Paris, Gallimard, 1996; ed. it.: *Poetica del diverso*, trad. di Francesca Neri, Roma, Meltemi, 1998), şi reluat în perspectivă europeană de A. Gnisci (vezi de pildă eseurile adunate în Gnisci, *Creolizzare…*, cit.).

[29] Nora Moll, „Migrantenliteratur in Italien und Europa: Modelle im Vergleich", în „Neohelicon", 1/2008, p. 73–82: p. 79. (var. it.: „La letteratura della migrazione in Italia e in Europa: modelli a confronto", în „Kúmá", 15/ 2008, <http://www.disp.let.uniroma1.it/kuma/critica/kuma15moll2.pdf>).

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

> s'allient contre la globalisation et qui tiennent un dialogue ouvert au travers des migrations, des hybridations, des métissages […][30].

În acest context, datorită atât naturii sale *ab origine* cultural şi lingvistic pluraliste transnaţionale cât şi manifestării ei paradoxal (în mod pozitiv) locale, literatura migraţiei este o «*Littérature du Mondes*», o «literatură a rezistenţei» faţă de uniformizarea fenomenului «*Global literature*» (interpretarea «mercantilă» contemporană a visului goethian şi romantic de *Weltliteratur*[31]) şi faţă de ceea ce am putea numi – parafrazând W. Kowinski – «*the malling of the World*»[32]; alienării şi dezrădăcinării „străinilor globali" – după cum recită titlul unei antologii recente[33] – ai «culturii» unice, literatura contemporană (şi viitoare) a migraţiei i se opune în calitatea sa de „*prise de parole et de position commune et* [de] *interprète des divers mondes qui ne veulent être assimilés au marché unique de toutes les marchandises et à sa langue, unique elle aussi*"[34].

2.1.1.3. Literatura migraţiei este generată şi determinată cultural de factorul social şi de centralitatea experienţei migratoare. Totuşi, tensiunea între dezrădăcinare şi înrădăcinare care marchează puternic prima generaţie se atenuează cu trecerea timpului şi se şterge şi mai hotărât în generaţiile următoare, reducându-se – după cum am mai amintit – la "*occasional wistful glances over the shoulder*", care trădează "*a confused lingering attachment to* [the country of origin]*, a sentiment located somewhere between nostalgia and bewilderment*"[35]. Aşadar, literatura migraţiei ar putea fi o un fenomen pasager şi de circumstanţă, legat de condiţia existenţială proprie „primului val" (A. Gnisci), cel al „rupturii" traumatice, pentru care „*si spezza la vita in due tronconi, come è destino di tutti i migranti*"[36]. Odată ce, cu trecerea timpului personal şi/sau generaţional, traumatismul experienţei de migrant se estompează se preschimbă în noi şi diferite problematici – încă inedite pentru spaţul italian[37] – ce se întâmplă cu literatura născută din şi prin această experienţă?

[30] Armando Gnisci, „Littérature globale et littérature de mondes", în „Neohelicon", 1/2002, p. 113–122: p. 121–122.

[31] Gnisci, „Littérature…", cit., p. 114.

[32] William Kowinski, The Malling of America. An Inside Look at the Great Consumer Paradise, New York, Morrow, 1985.

[33] *Global Foreigners. An Anthology of Plays*, edited by Carol Martin and Saviana Stanescu, New York, Seagull Books, 2007.

[34] Gnisci, „Littérature…", cit., p. 113.

[35] Dunphy, „Migrant…", cit., p. 20–21.

[36] Gnisci, „Introduzione", cit., p. 10.

[37] După cum a observat F. Pezzarossa, "[s]iamo […] di fronte ad un fenomeno che per l'Italia costituisce forte novità, quello dei figli dei migranti, portatori nella loro individualità di enormi tensioni e insolute contraddizioni che gli altri paesi hanno da tempo affrontato, e che potranno avere un riflesso imprevedibile anche sul piano della creatività letteraria" (Fulvio Pezzarossa, „Forme e tipologie delle

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

În primul rând – după cum s-a observat –, migrația este un fenomen natural de lungă durată, iar fluxurile migratoare ale contemporaneității par încă departe de a se fi epuizat. Dimpotrivă, acestea continuă să-şi găsească motivațiile în profundele disparități şi inegalități care caracterizează cadrul economic, politic şi social mondial contemporan: atâta timp cât ele vor exista, vor exista migranții şi spațiul literar în care aceştia îşi vor revendica dreptul la cuvânt[38]. Aşadar, conceptul de „prim val" şi experiența „rupturii" depăşesc cadrul strict de manifestare al unui «fenomen» demografic limitat în timp şi spațiu pentru a deveni o «categorie» socio-culturală şi psihologică deschisă, mereu reînnoită, a contemporaneității, iar, în consecință, literatura migrației va continua să reprezinte o manifestare de care cultura mondială contemporană nu va putea să facă abstracție decât în mod vinovat.

În al doilea rând, o evoluție există nu doar în experiența migratoare, ci şi în literarizarea ei. Cea de migrant nu este doar o «experiență» durabilă, pentru că la ea continuă să participe noi oameni şi noi generații, ci poate deveni şi o «condiție» durabilă, adică – în cuvintele lui A. Gnisci – „*una perdurabile* […] *condizione di transito dentro la quale scrivere acquista e dispensa del* senso aggiunto […]. *Lo scrittore migrante, anche se non scrive sulla migrazione, sa tutto questo e lo pone come poetica, come* tema comune *e come pietra di paragone e pietra d'inciampo dell'epoca in cui viviamo (vedi Rushdie, Kureishi e Walcott)*"[39].

Trecerea de la «experiența biografică» la «condiția existențială» marchează, în plan literar, o trecere a «tranzitorietății» migrantului – ca să folosim termenii utilizați de F. Sinopoli[40] – de la „figurat" la „figural". Odată cu aceasta, migrația devine, din «temă» a unor scrieri autobiografice mai mult sau mai puțin documentare, o adevărată «poetică» a scrisului literar *tout court*[41], o poetică a «tranzitorietății» menită "*a individuare – per via tematica e/o ermeneutica – la messa in crisi dell'idea di appartenenza intesa come far parte di un luogo identitario fortificato e ben delimitato*"[42]. Această «tranzitorietate» (care nu este sinonimă cu «efemeritate», deoarece nu se desfăşoară doar în «timp» şi între «trecut

scritture migranti", în *Migranti. Parole, poetiche, saggi sugli scrittori in cammino*, a cura di Rita Sangiorgi, San Giovanni in Persiceto (BO), Eks&Tra, 2004, p. 11–43, <www.ogim.org/laboratorio_scientifico.asp> (în format .doc) şi <http://www.eksetra.net/forummigra/relPezzarossa03.shtml> (în format html, lipsit de trimiteri în notă).

[38] Gnisci, „Introduzione", cit., p. 31–33.

[39] Gnisci, „Lettere migranti" (2002), în Idem, *Creolizzare…*, cit., *p.* 171–179: p. 173.

[40] Franca Sinopoli, „Poetiche della migrazione nella letteratura italiana contemporanea: il discorso autobiografico", în *Semestrale di studi (e testi) italiani*, 7/2001: *Miscellanea comparatistica*, a cura di Armando Gnisci, Roma, Bulzoni, 2001, p. 189–206: p. 193; şi online în *Kúmá*, 3/2002, <http://www.disp.let.uniroma1.it/Kuma/SEZIONI/critica/sinopoli-critica-kuma3.html>.

[41] Sinopoli, „Prime linee…", cit., p. 107.

[42] *Ibidem*, p. 104.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

şi viitor» ci şi în «spaţiu» şi în «prezent») reprezintă un model de conştiinţă critică în cadrul căreia imuabilitatea deseori tacită a cunoştinţelor şi a comportamentelor este supusă discuţiei în mod deschis.

2.1.2. ***Literatura*** **migraţiei.** Există, aşadar, o literatură „a migraţiei" care vehiculează exprimarea «experienţei/condiţiei de migrant». În cadrul acestei sintagme, totuşi, rămân deseori *sub iudice* caracterul şi calitatea strict literare a «scrisului migrant». Din perspectiva critică pe care întrebuinţarea termenului de „literatură" o autorizează şi chiar o invită, ne putem întreba în mod legitim – împreuna cu F. Sinopoli – „*in che misura è possibile individuare una qualità letteraria in questi testi? Ha senso leggere le letterature della migrazione esclusivamente con le lenti della qualità letteraria? E cosa è oggi la 'qualità letteraria'? Come fare interagire la letteratura italiana della migrazione con il sistema della letteratura italiana contemporanea?*"[43].

Natura pluralistă şi recentă, încă *in fieri*, a literaturii migraţiei face ca, deşi destul de clare în ansamblul lor, datele problemei să fie foarte greu de surprins şi de sistematizat în detaliu, deoarece „*elle échappe aux théorisations essentialistes et paradigmatiques, typiques de la tradition européenne : elle semble vouloir se prêter plus volontiers à une connaissance storiographique qu'elle-même contribue à constituer et à alimenter*"[44]. Prin urmare, încercarea de a lămuri mai bine sensul întrebărilor de mai sus se poate dovedi mai rodnică decât voinţa de a le găsi neapărat un răspuns.

2.1.2.1. O primă deosebire, în această direcţie, este aceea pertinent operată de A. Gnisci – între „*scrittori migranti e immigrati che scrivono*"[45]:

> Tra gli "scrittori migranti" ci sono anche – per forza della definizione stessa – quei migranti che scrivono testimonianza della propria vicenda migratoria, qualche fiaba, qualche racconto, qualche poesiola domenicale, come tutti gli aspiranti scrittori del mondo, che sono milioni. Alcuni di loro rivelano anche qualche talento […]: è la migrazione a farli diventare scrittori. Poi capita che l'industria editoriale ne scopra e lanci qualcuno che riscuota più o meno successo commerciale[46].

[43] Sinopoli, „Prime linee…", cit., p. 101.
[44] Gnisci, „Littérature…", cit., p. 114.
[45] Gnisci, „Lettere…", cit., p. 174–177. Cu privire la relaţia, nicidecum oţioasă dar nici hotărâtoare, între scriitorii care «se mişcă» şi condiţia de mobilitatea care devine imbold şi prilej de scriitură, fie şi ocazională, F. Pezzarossa („Forme…", cit., nota 7) aminteşte contribuţia lui F. D'Alessio, *Scrittore che migra, immigrato che scrive*, în Idem, *Costruzione di nuove identità nella letteratura di migranti in Italia*, lucrare de licenţă, coord. F. Pezzarossa, Facultatea de Litere şi Filozofie a Universităţii din Bologna, A.A. 2002, p. 19–24.
[46] Gnisci, „Lettere…", cit., p. 173.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

Datorită cadrului socio-cultural în care s-a dezvoltat şi caracterului ei «antagonist», literatura migrației participă neîndoielnic şi dă valoarea sociologică şi documentară a mărturiei. Ea are o calitate pe care am putea-o numi «etico-literară». A arunca o lumină asupra unor adevăruri tăinuite sau necunoscute a fost atât primul rol pe care şi l-a asumat literatura migrației cât şi perspectiva privilegiată prin care aceasta a fost receptată de la bun început[47].

Jurnalistul M. Fortunato, coautor al cărții *Immigrato* (1991) al tunisianul Salah Methnani, considera că scrierile imigranților primei generații reprezintă o experiență pre-literară, cu valoare preponderent sociologică, înțelegând că ar fi fost nevoie de o asimilare mai profundă a structurilor lingvistice şi stilistice ale limbii italiene pentru a avea acces la treapta următoare, cea a «literaturii»[48]. Dincolo de eventualele interpretări ale acestor afirmații drept aprecieri negative şi de posibilele infirmări ale lor[49], valorarea etico-literară a literaturii migrației a fost şi rămâne – la aproape un deceniu şi jumătate de la aceste declarații – o realitate[50].

În contextul dat, după cum a observat N. Moll, procesului de îmbogățire estetică şi tematică a literaturii îi corespunde şi unul de problematizare politică a societății şi a stereotipurilor ei: „*Der Prozess der Internationalisierung bzw. Mondialisierung der italienischen Literatur ist* […] *nicht als neutraler Prozess zu verstehen, sondern als ein mit wichtigen ethischen und politischen Implikationen belegtes Ereignis*"[51]. Aşadar, criteriul estetic nu poate fi singurul «validant», deoarece, după cum a precizat F. Sinopoli, "*qualsiasi atteggiamento frettolosamente «censorio» e discriminatorio tra letteratura e non letteratura rischia di pregiudicare la comprensione del fenomeno*, che ci pone davanti ad una questione ben più

[47] De fapt, o primă şi de atunci constantă deschidere către literatura migrației provine din lumea „tovarăşilor de drum" (nimerita caracterizare îi aparține Francăi Sinopoli, „Prime linee…", cit., p. 97) ai migranților, adică din rândul celor angajați sub diferite forme şi la diferite niveluri în procesul de integrare socio-culturală a acestora, precum profesorii din şcoala generală, operatorii şi mediatorii culturali sau ziariştii interesați de inter- şi multiculturalitate. Atenția acestor medii neacademice, pentru care latura literară nu reprezintă decât un aspect al unei politici de intervenție mai ample şi care mizează cu precădere pe dezamorsarea conflictului social, se focalizează în mod firesc asupra temelor legate *nemijlocit* de experiența *i*migrantului, precum discriminarea şi marginalizarea, elaborarea şi negocierea identității şi nostalgiei rădăcinilor etc. şi, în general, asupra caracterului «testimonial» şi educativ al scriiturii migrației.

[48] Cit. în Adriana Poveroni, „L'immigrato racconta in italiano", în „L'Unità", 26 aprilie 1995.

[49] Parati, „Introduction", în *Mediterranean…*, cit, p. 17.

[50] Cu privire la această problemă, ni se pare că faptul că spargerea zidului de tăcere care înconjoară condiția de «imigrat» continuă să reprezinte, la aproape douăzeci de ani de la primele sale manifestări, una dintre motivațiile principale pentru care literatura migrației este scrisă şi citită şi ar trebui să ridice dubii legitime asupra calității şi ritmului evoluției societății şi politicii italiene în această perioadă de timp.

[51] Moll, *Migrantenliteratur…*, cit., p. 79. („Il processo di internazionalizzazione della letteratura italiana promosso dalla letteratura migrante non va quindi inteso come un processo neutro, bensì come carico di importanti implicazioni etico-politiche", în Moll, „La letteratura…", cit.).

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

generale e politica di quella relativa alla «qualità letteraria» di questi testi [sublinierea mea – R.M.]”[52].

De la începutul anilor ’90 în țară şi de la jumătatea anilor ’90 în Statele Unite[53], manifestarea literară a fenomenului migrator în Italia s-a bucurat şi de un anumit interes academic, care se situează în direcția de cercetare deschisă de Studiile culturale şi post-coloniale şi care se va concretiza, spre sfârşitul deceniului, într-o primă lucrare de sinteză istorico-critică: Armando Gnisci, *La letteratura italiana della migrazione*, Roma, Lilith, 1998[54]. Negocierea necesară între dimensiunea «etică» şi cea «estetică» a fenomenului are loc mai ales în cadrul acestui «mediu» receptiv, invocându-se abordarea acestuia într-o perspectivă critică şi hermeneutică mai bogată şi complexă, în măsură să acorde o atenție sporită aspectelor literare propriu-zise (tematologice şi/sau poetice) ale textelor fără să le neglijeze eventuala angajare în dezbaterea implicațiilor socio-politice ale culturii. De altfel şi «subiectul» critic, în consonanță deplină cu «obiectul» său literar, este deseori – după cum arată cazul aceluiaşi A. Gnisci – pozitiv angajat, «rezistent» şi militant.

Pe făgaşul acestei abordări se înscrie cuprinzătoarea sintagmă „*scritture letterarie*”, propusă de F. Sinopoli, căreia i s-ar putea subsuma toate experiențele scriitoriceşti ale migrației contemporane. Întrebuințarea acestei sintagme nu implică *a priori* diminuarea valorică a acestor experiențe din punct de vedere al unei cetățenii literare elitiste nici sustragerea lor totală domeniului de aplicație al criteriului estetic, cât mai degrabă acceptarea – până la un punct – a nesiguranței categorisirilor criticii tradiționale, de care vorbeşte (vezi mai sus) A. Gnisci, față de pluralitatea şi fluiditatea acestui fenomen, care se constituie dintr-o vastă rețea de «scrituri» “*di diverso genere e rispondenti a diverse intenzioni, progetti, desideri, di cui il termine «letteratura», per come ancora lo intendiamo comunemente, non riesce a dar conto, incatenandoli al vecchio sfortunato dilemma di «cos’è la letteratura e cosa non lo è»*”[55].

2.1.2.2. La polul opus unei asemenea problematizări se află, în discursul public social şi cultural, atât atitudinile negative sau de-a dreptul rasiste amorsate de conflictele sociale (exemplificate de campaniile denigratoare conduse, pe fronturi opuse, de *media* în Italia şi în România cu ocazia evenimentelor recente în care au fost implicați câțiva cetățeni români stabiliți în Italia), cât şi tendințele patetic-duioase pentru care manifestările cultural-literare ale migranților, „feticizate” *una*

[52] Sinopoli, „Prime linee…”, cit., p. 103.
[53] *Ibidem*, p. 97–98.
[54] Devenit acum Gnisci, „La letteratura…”, cit.
[55] Sinopoli, „Prime linee…”, cit., p. 103.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

tantum[56], reprezintă "*un fenomeno etnico-esotico*"[57]. De altfel, după cum a observat L. Secci cu privire la literatura migrației în Germania, problema „[dei] *criteri valutativi orientati sul 'politically correct' piuttosto che su aspetti estetico-letterari*"[58] este reală. Deseori, literatura migrației este socotită drept un soi de *Betroffenheitsliteratur*, adică – după cum traduce G. Dunphy – "*literature of compassion*" sau "*literature of the afflicted*" cu care se încearcă "*to create an empathy (*Betroffenheit*) in the reader for those affected* (die Betroffenen) *by political and economical injustice*"[59], atât autorul cât şi criticul zăbovind într-o emotivitate şi un sentimentalism care se substituie *ipso facto* eventualelor calități artistico-estetice[60].

Totuşi, în direcția unei maturizări receptive a culturii italiene şi a unei mai clare definiri a figurii intelectualului migrației par să meargă evoluțiile relevate de un alert cercetător al fenomenului, F. Pezzarossa:

> Si moltiplicano […], a mio giudizio, in rapporto ad una progressiva estraneità rispetto ad uno stereotipo di straniero unicamente proiettato nell'umiltà del lavoro manuale, i segnali di una evoluzione creativa direzionata a configurare non più soltanto miracolose apparizioni, cioè l'uso pieno dell'italiano, addirittura con intenzioni di qualità espressiva, che è formula accattivante bruciata subito dopo l'apparizione dei primi testi, ma una condizione che sempre più coincide con la professionalità intellettuale, parallela al riaffacciarsi dell'interesse da parte di case editrici di ambito nazionale[61].

Aşadar, deosebirea operată de acesta între "*scrittori migranti*" şi "*migranti scrittori*"[62] poate fi plasată – după părerea mea – la un nivel critic superior față cea propusă de A. Gnisci, asumând că termenul «scriitor» implică aici stăpânirea unei tehnici literare solide şi posedarea unor calități scriitoriceşti reale, fie că autorul cu pricina, «scriind» deja în țara de origine, alege să se mute într-o altă țară şi să treacă la altă limbă fie că se descoperă/devine «scriitor» în noua țară şi noua limbă. Recunoscându-i-se astfel dreptul de cetățenie în «*res publica*» a literelor, literatura migrației dialoghează cu alte categorii ale istoriografiei literare, alăturându-li-se, suprapunându-li-se sau opunându-li-se în diverse moduri şi în măsură diferită.

[56] Gnisci, „Introduzione", cit., p. 35.
[57] *Ibidem*, p. 11.
[58] Lia Secci, „Problemi di canonizzazione per la letteratura interculturale, în „Bollettino dell'Associazione italiana di germanistica", 1/2008: *Il concetto di canone negli studi di lingua e letteratura tedesca*, Atti del IV Convegno Scientifico dell'AIG (Alghero, 27–31 maggio 2007), a cura di Marina Foschi Albert, p. 35–38: p. 36, <http://aig.humnet.unipi.it/rivista_aig/baig1/>.
[59] Dunphy, „Migrant…", cit., p. 5
[60] Ibidem
[61] Pezzarossa, „Forme…", cit.
[62] Ibidem.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

Problema principală este cea a relației literaturii migrației cu literaturile «naționale» şi a eventualei sale intrări în «canonul» acesteia. Deseori autorii înşişi ai literaturii migrației – invocând întrebuințarea *limbii* italiene ca mijloc de exprimare literară drept dovada aparținerii lor *de facto*, sau a dorinței/voinței lor de a aparține *literaturii* italiene[63] – şi-au exprimat neîncrederea şi refuzul explicit vizavi de o asemenea «compartimentare», percepută ca depreciativă şi limitativă[64]: în acest sens – în cuvintele lui M.M. Butcovan – „«*migrante*» *dovrebbe essere un approfondimento semmai e non una discriminante*"[65].

Pe lângă aceasta, eterogenitatea însăşi a autorilor curent încadrați în literatura migrației în ceea ce priveşte proveniența, limba maternă, cultura şi – de ce nu? – competența lingvistico-literară în italiană „*non sembra autorizzare* – după cum observă F. Sinopoli – *una facile etichettatura che ne definisca una volta per sempre identità, finalità poetiche e temi comuni*"[66]. Cu toate acestea, în cazul culturii italiene, care nu are o tradiție de policentrism literar transnațional însemnată precum cea a culturii, de pildă, de limbă germană, spaniolă, franceză sau engleză, criteriul pur lingvistic încă nu pare suficient pentru a dobândi dreptul de cetățenie în republica «națională» a literelor, literatura migrației fiind deseori privită drept un «epifenomen» de conjunctură, limitat din punct de vedere cronologic şi tematic.

Însă, nivelul calitativ al unor realizări precum şi interesul crescând de public şi de critică pentru acest fenomen literar, dovedite de decernarea câtorva premii literare importante unor autori «migranți» (printre care, în ultimii ani, şi câțiva autori de origine română, vezi mai jos), ne autorizează să considerăm literatura migrației în cadrul relațiilor sale actuale cu «literatura națională» mai degrabă drept un «parafenomen», în sensul etimologic al unei ramuri rodnic şi fireşte altoite pe trunchiul literaturii italiene care creşte şi se dezvoltă «alături» de şi în strânsă legătură cu aceasta. Orbita – momentan? – «excentrică» a literaturii migrației față de «centrul gravitațional» canonic al literaturii italiene poate avea, deci, şi o valență

[63] Însemnătatea acestei opțiuni este dublată de faptul că pentru aceşti autori a alege limba italiană drept unealtă de exprimare literară înseamnă, pe de o parte, a se mulțumi cu un public considerabil mai restrâns decât cel pe care li l-ar pune potențial la dispoziție limba engleză sau franceză, dar şi, pe de altă parte, după cum au observat A. Gnisci – Armando **Gnisci**, "**Verso un nuovo concetto di letteratura nazionale-mondiale**", în *I Quaderni di Gaia*, 5–7 (1992–1993), p. 135–140 – şi G. Parati, că această opțiune poate avea şi o valență «etică», în sensul că unii "*«Italophone» authors* [*use*] *the colonial heritage to betray it deliberately by privileging Italian*" (Parati, "Introduction", în Eadem, *Migration*…, cit., p. 13), renunțând la limba franceză sau engleză pentru o limbă occidentală non colonială (sau, mai bine, mai puțin colonială).

[64] Sinopoli, „Poetiche…", cit., p. 193.

[65] Intervenția la cel de-al VIII-lea seminar despre scriitori migranți, *Realtà e prospettive della letteratura contemporanea in lingua italiana* (8–10 iulie 2008), organizat de asociația «Sagarana», <http://www.sagarana.net/scuola/seminario8/seminario1.html>.

[66] Sinopoli, „Prime linee…", cit., p. 101.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

pozitivă, natura sa «*in-between*»[67] situând-o în terenul extrem de fertil şi de inovator al „periferiei literaturii" (în înțelesul lui G. Biasin[68]), într-o relație dialectică şi reciproc fecundă cu „centrul"[69], sau în cel incitant al „literaturii minore" (în înțelesul pe care o dau sintagmei G. Deleuze şi F. Guattari vorbind despre Kafka[70]), producător de stimulente esențiale pentru a evita senectutea şi osificarea unei culturi în propriul său orizont «tradițional»: „*In fact, the value of a minor literature authored by migrants lies in its ability to tell the story of a destination culture that connects local and global cultural changes*"[71].

Cu toate că este evidentă dezvoltarea unei anumite „*cultural awareness*"[72] în cadrul culturii italiene contemporane, prin care aceasta îşi chestionează cu detaşare critică propriul său univers valoric, în contextul actual este poate încă prea devreme ca să se poată discuta – după cum propune L. Secci pentru mai înrădăcinata literatura migrației din Germania – „*la possibilità che la nuova letteratura interculturale abbia già avuto delle ripercussioni sulla letteratura* […] *contemporanea, modificandola*"[73], dar această posibilitate nu trebuie trecută cu vederea *a priori*[74].

„io imparo a essere pianta,
e le mie radici sono impronte
che ho lasciato, che furono lasciate in me,
e percorrono i nostri mondi".
(Livia Claudia Bâzu, *Autobiografia*[75])

[67] V. Laura E. Ruberto, „Immigrants Speak: Italian Literature from the Border", în „Forum Italicum", 1/1997, p. 127–144.

[68] Gian Paolo Biasin, „Le periferie della letteratura", în „Intersezioni", 3/1995, p. 439–449 (acum, cu mici modificări, în Idem, *Le periferie della letteratura: da Verga a Tabucchi*, Ravenna, Longo, 1997).

[69] Ideea a fost reluată şi dezvoltată, cu privire mai ales la literatura italiană şi în direcția apropierii «periferiei» de «centru», în Ciccarelli, „La letteratura…", cit.

[70] Gilles Deleuze, Félix Guattari, „Che cos'è una letteratura minore?", in Idem, *Kafka. Per una letteratura minore* (1975), traduzioni di Alessandro Serra, Macerata, Quodlibet, 1996, p. 29–49.

[71] Parati, „Minor…", cit., p. 103. Autoarea dezvoltase ideea deja în eseuri anterioare, v. Parati, „Introduction", în *Mediterranean…*, cit., p. 18.

[72] Pentru acest concept vezi, de pildă, Karen Risager, „Cultural awareness", în Michael Byram (ed.), *Routlegde Encyclopedia of Foreign Language Learning*, London, Routlegde, 2000, p. 159–162.

[73] Secci, „Problemi…", cit., p. 37–38.

[74] Un exemplu de modul în care actualul mediul «transcultural» italian şi european poate deveni o sursă de inspirație *şi* pentru autorii de limbă maternă italiană este romanul de debut al lui Fabio Geda, *Per il resto del viaggio ho sparato agli indiani* (Torino, Instar libri, 2007; trad. rom. *Singur pe stradă*, traducere de Raluca Lazarovici, Bucureşti, Nemira, 2008), ai cărui protagonişti sunt Emil Costantin Sabău, un copil român de treisprezece ani imigrat ilegal în Italia şi forțat abandonat de tată, şi călătoria lui aproape picarescă în căutarea bunicului, care străbate Europa împreuna cu o companie de circari. Romanul a fost primit foarte bine de critică şi de public: a fost selectat pentru premiul «Strega» (2007), s-a clasificat pe locul doi la premiul «Stresa» pentru proză (2007) şi a primit premiul pentru debut al emisiunii culturale «Fahrenheit» a postului național de radio Radio 3.

[75] Premiul cinci pentru poezie la ediția din 2003 a concursului literar «Eks&Tra»; textul integral se poate citi în buletinul intercultural „Smarties", 3/2008 (Istituto superiore «Bonomi Mazzolari»), la adresa: <www.provincia.mantova.it/UploadDocs/1008_Smarties__gennaio_2008.pdf>.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

2.2. Literatura «migrației italiene», «literatura italiană» a migrației. Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea până în anii ’60 –’70 ai secolului următor, Italia a fost o țară de emigrare masivă, mai întâi internațională (spre alte țări europene, Americile şi Australia) şi apoi intranațională (mai ales din Sud înspre Nord, dar şi din Vest spre Est), pentru a deveni, din anii ’70 –’80, ținta unor impunătoare fluxuri de imigrație. Istoria de «emigrare» a italienilor poate, şi trebuie, să constituie o modalitate de a înțelege realitatea actuală a «imigrației», în direcția constituirii şi valorificării unei culturi comune a «migrației».

Aşadar, dacă alte țări europene, precum Franța, Marea Britanie, Olanda sau Portugalia, interpretează dimensiunea interculturală a prezentului mai ales prin prisma experiențelor colonialiste ale trecutului, Italia ar trebui să o abordeze nu doar prin redescoperirea şi elaborarea experienței uitate a colonialismului său ci şi, încă mai mult, prin lentila propriului trecut de țară de emigranți. Faptul de a fi experimentat masiv ambele aspecte ale experienței istorico-sociale a migrației (punct de plecare pentru emigranți, punct de sosire pentru imigranți) pune Italia, în cadrul Europei occidentale, într-o poziție cu totul excepțională.

În acest sens, deci, are dreptate A. Gnisci atunci când afirmă că „la letteratura italiana della migrazione […] [i]nizia con le migrazioni di intere popolazioni di italiani verso tutto il mondo alla ricerca di lavoro a partire dall’immediato periodo post-unitario e trova il suo completamento nella letteratura scritta dagli immigrati, venuti in Italia da tutto il mondo in cerca di lavoro, a partire dall’ultimo decennio del XX secolo”[76]. Aceasta poate include, aşadar, atât literatura «migrației italiene» (scrisă de italieni emigrați în alte țări) cât şi «literatura italiană» a migrației (scrisă în italiană de imigrații stabiliți în Italia)[77].

În cadrul acestei definiții cuprinzătoare, apariția unei literaturi *italofone* a *migrației* – în sensul lingvistico-cronologic definit mai sus în baza conceptelor preluate de la G. Folena, G. Parati şi F. Sinopoli – reprezintă un fenomen relativ recent. După cum a remarcat A. Gnisci, în acest domeniu „*siamo indietro rispetto*

[76] Gnisci, „La letteratura…”, cit., p. 83. Observăm în treacăt că, în acest sens, spațiul literar «italian» al migrației – spre deosebire de cel englez, francez sau german – are posibilitatea de a se constitui pe un criteriu dublu: pe de o parte naționalitatea de apartenență (autorii «italieni»), pe de alta limba de adopție (limba «italiană»).

[77] Această împărțire este, bineînțeles, un simplu instrument de lucru; de altfel, o analiză mai amănunțită a fenomenului scoate uşor în evidență fluiditatea şi ambiguitatea granițelor precum neputința definițiilor cu pretenții de exactitate exhaustivă (v. Gnisci, „Littérature…”, cit., p. 114, cit. mai sus): ne putem întreba, de pildă, în ce *măsură* şi în ce *sens* până şi un autor emigrat care continuă să scrie in limba sa maternă aparține culturii limbi de origine pe care a părăsit-o şi culturii de adopție în care îşi trăieşte viața şi îşi desfăşoară activitatea, sau dacă repartizarea lui «terminologică» cea mai potrivită este în *emigrația* sau în *literatura* respectivă. Autorii mai mult sau mai puțin bi- sau plurilingvi complică ulterior situația.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

all'Inghilterra, alla Francia e alla Germania, che conoscono una letteratura della migrazione di seconda e terza generazione"[78]. Literatura migrației îşi face cu adevărat apariția în Italia doar la începutul anilor '90[79], cu câteva cărți scrise «la patru mâini» de imigranți din Africa de nord (Tunisia, Maroc) şi de vest (Senegal) împreună cu scriitori-jurnalişti italieni[80]. Este vorba de aşa-zisa „*letteratura di testimonianza*", cărți-mărturie care relatează autobiografic despre violență, rasism, singurătate, dezrădăcinare şi integrare socială dificilă, dacă nu chiar imposibilă, născute din întâlnirea între dorința autorilor de a se face auziți şi de a comunica cu publicul italian şi interesul industriei culturale pentru problemele imigraților.

Însă, după cum a observat acelaşi A. Gnisci, „[*q*]*uesto interesse sociale* […] *si sposa abbastanza bene, ma non a lungo, con quello commerciale*"[81]: în ciuda faptului că în anii următori autorii migranți încep să se emancipeze de colaborarea cu coautori sau «îngrijitori» italieni, manifestându-şi astfel dorința de a se afirma nu doar ca «martori» muți cărora altcineva le împrumută vocea ci şi ca «scriitori» în cel mai deplin sens al cuvântului, cu o voce proprie, această a doua fază a literaturii migrației încă nu pătrunde realmente pe piața editorială datorită epuizării *trend*-ului inițial, circulând mai ales datorită bunăvoinței unor edituri mici, asociații, reviste sau premii literare de profil[82]. În urma revenirii interesului pentru literatura migrației care are loc în a doua jumătate a anilor '90[83] (dovedită, de pildă, de atribuirea prestigiosului premiul «Eugenio Montale» pe 1997 poetului albanez Gëzim Hajdari), editurile mai mari (re)descoperă literatura migrației în jurul anului 2000[84], de atunci

[78] Gnisci, „Introduzione", cit., p. 7.

[79] Informațiile cuprinse în „Buletinul de sinteză" al bazei de date BASILI publicat în *Kúmá*, 14/2007, <http://www.disp.let.uniroma1.it/kuma/bollettino.html>, aduse la zi până în 12 iulie 2007, arată că în perioada 1980–1992 nu se înregistrează decât 17 publicații, din care 10 în anii '90 –'92.

[80] Este vorba de Salah Methnani, Mario Fortunato, *Immigrato*, Roma-Napoli, Theoria, 1990; Pap Khouma, *Io, venditore di elefanti: una vita per forza fra Dakar, Parigi e Milano*, a cura di Oreste Pivetta, Milano, Garzanti, 1990; Saidou Moussa Ba, P.A. Micheletti, *La promessa di Hamadi*, Novara, De Agostini, 1991; Mohamed Bouchane, *Chiamatemi Alì*, a cura di Carla De Girolamo e Daniele Miccione, Milano, Leonardo, 1991.

[81] Gnisci, „La letteratura…", cit., p. 88.

[82] Printre care se remarcă cel promovat de Asociația culturală «Eks&Tra», <http://www.eksetra.net/>, şi organizat de Roberta Sangiorgi, înființat în 1995 la Rimini şi mutat în 1999 la Mantova, cu sprijinul Centrului de Educație Interculturală al oraşului Mantova.

[83] Analiza datelor din „Buletinul…", cit., scoate în evidență o creştere spectaculoasă a numărului de publicații de literatura migrației în perioada '92-'95: de la 17 până în 1992, acesta trece la 51 în doar doi ani (14 în 1994 şi 37 în 1995), ajungând în perioada 1996–2004 la un total de 339 de publicații, cu un număr de publicații pe an care rămâne aproape constant mult peste 20 şi cu o medie anuală de 42.

[84] În aceşti ani se reeditează cărți care avuseseră un anumit ecou la vremea primei publicări şi, mai ales, se publică autori şi opere noi, care vădesc – în cadrul unei poetici comune a «migrației», înțeleasă ca pe o «migrație interioară» – atât o mare diferențiere stilistică şi tematică cât şi, uneori, o evidentă maturitate literară, pe când ediția din 2000 a Târgului de Carte de la Torino dedică literaturii migrației două evenimente culturale majore. Vezi şi Francesco Argento, *La letteratura della migrazione in Italia*, <http://www.comune.fe.it/vocidalsilenzio/laletteraturadellamigrazioneargento.htm>.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

sensibilitatea lumii editoriale şi a publicului pentru acest fenomen crescând în mod constant[85].

2.2.1. Literatura italofonă a migrației. Potrivit estimărilor făcute de Caritas/Migrantes, numărul românilor italieni ar fi crescut de mai bine de o sută de ori în decursul a 17 ani, trecând de la 8.000 din 1990 la un număr cuprins, pentru începutul anului 2008, între 850.000 şi 1.016.000[86]. Pe la jumătatea primului deceniu al noului mileniu această prezență masivă a început să se manifeste *şi* literar: în baza de date BASILI[87] sunt înregistrați, la 29 martie 2009[88], 18 autori români[89], în vreme ce cu un an în urmă F. Cosenza[90] – punând la contribuție şi alte surse, în special volumele premiilor literare amintite mai jos – ajungea la 26 de nume[91], în studiul acestuia România fiind a două prezență «literară» ca pondere numerică absolută, după Albania (44 de autori) şi imediat înainte de Maroc (25), Brazilia (23) şi Croația (20)[92].

În ciuda ponderii numerice şi sociale extraordinare a comunității româneşti naționale[93], dublate de prezența consistentă în domeniul literaturii migrației, în Italia limba şi cultura română în general continuă să se bucure, atât din partea publicului

[85] Datele „Buletinului...", cit., arată că o creştere cu adevărat uimitoare se înregistrează iarăşi în anii 2005–2006, numărul publicațiilor din literatura migrației ajungând la un total de 242 (86 în 2005 şi 156 în 2006).

[86] Vezi Antonio Ricci, Franco Pittau şi Alessandro Silj, "L'immigrazione romena in Italia", în Caritas/Migrantes, *Immigrazione. Dossier statistico 2008*, XVIII rapporto, Roma, IDOS, 2008, p. 39-47.

[87] BASILI, cit.

[88] Până la 12 iulie 2007, potrivit datelor cuprinse în „Buletinul…", cit., BASILI înregistra un total de 279 de autori din 80 naționalități diferite, din care 96 (34,2%) proveniți din Africa (citățm doar țările cu mai mult de 10 autori înregistrați: Maroc, 17 autori), 82 (29,3%) din Europa (Albania, 24; România, 14; autorii din țările fostei Iugoslavii, 17 la număr, sunt împărțiți după cum urmează: Bosnia şi Herțegovina 5, Croația 6, „Jugoslavia (ex.)" 2, Kosovo 1, Macedonia 1, Serbia 1, Slovenia 1), 54 (19,2%) din America de Sud (Argentina, 15; Brazilia, 14) şi 47 (16,7%) din Asia şi Orientul apropriat şi mijlociu (Iran, 15).

[89] Numele lor sunt: Livia Claudia Bâzu, Viorel Boldiş, Mihai Mircea Butcovan, Ingrid Beatrice Coman, Mircea Decun, Victoria Dragone, Michaela Fartade, Ivan Lucian, Valeria Mocănaşu, Gabriela Lavinia Ninoiu, Agnes Alexandra Onea, Silvia Oprişa (Yasmine), Aura Pieleanu Paraschivescu, Alina Popa, Gabriela Preda, Rita Takács, Daniel Tomescu.

[90] Francesco Cosenza, „In giro per mappamondi tra scrittori migranti e generazione che sale", în „El-Ghibli", 22/2008, <http://www.el-ghibli.provincia.bologna.it/>.

[91] Autorul adaugă: Georgeta Ina Marculescu, Iacob Angel Ionuț, Viorica Nechifor, Nicoleta Ecaterina Coteață, Loredana Pâslaru, Petronela Daniela Solovăstru, Brânduşa Petrariu, Ana-Maria Stratulat, Cristina Zaccanti.

[92] Pentru aceleiaşi țări BASILI, cit., înregistrează, la 29 martie 2009, 27 (Albania), 18 (Maroc), 17 (Brazilia) şi 8 (Croația) autori.

[93] Singurul studiu de proporții dedicat fluxurilor migratoare din România înspre Italia este volumul tânărului antropolog cultural torinez Pietro Cingolani, *Romeni d'Italia. Migrazioni, vita quotidiana e legami transnaționali*, Bologna, Il Mulino, 2009. În această carte extrem de bine documentată, rod al unei îndelungate munci de cercetare pe teren, autorul urmăreşte cu finețe şi cu o bună înțelegere a realităților româneşti multiplele legături pe care fluxurile şi experiențele migratoare le-au creat între satul Marginea (jud. Suceava) şi oraşul Torino.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

larg cât şi din partea elitelor culturale şi a pieței editoriale, de un interes incomparabil mai scăzut, se zicem, decât limba şi cultura arabă, chineză sau rusă. Cu privire la literatura migrației, M.C. Mauceri observa cu nu mult timp în urmă că „[*m*]*algrado le affinità tra la lingua romena e l'italiana, finora non sono emersi molti scrittori* […]. *Mentre dall'altra comunità maggiormente rappresentata in Italia, quella albanese, la cui lingua è molto diversa dalla nostra, sono emersi più scrittori e poeti*"[94]. În fapt, atât față de numărul destul de ridicat al «autorilor români» ai migrației inventariați de critică cât şi față de numărul autorilor din literatura migrației în general, scriitorii români care au intrat cu adevărat în atenția publicului şi a criticii sunt foarte puțini (M.C. Mauceri amintește doar M.M. Butcovan şi I.B. Coman, la care am adăuga V. Boldiş).

Preponderenței numerice relative a românilor în Italia nu îi corespunde, deci, o vizibilitate culturală şi literară sporită. Acest fenomen are rațiuni fie obiectiv-literare – nu toți autorii care scriu sau care publică au calități reale de scriitor – sau obiectiv-comerciale – printre autori ai tinerei literaturi italofone a migrației românești cei care au cărți tipărite sunt, firește, încă mult mai puțini la număr decât, de pildă, autorii aparținând «mai vechilor» literaturi italofone ale migrației albaneze sau africane – fie subiectiv-culturale, într-un sens mai amplu: răspunzând observației Mariei C. Mauceri citate mai sus, M.M. Butcovan nota că „*per emergere non* [*basta*] *scrivere bene. Ci sono altri aspetti che consentono o agevolano l'emersione di scrittori migranti*"[95].

Chiar doar o privire fugară asupra literaturii de specialitate este de ajuns pentru a observa că autorii literaturii migrației vizați şi citați cu precădere de critică – în afara unor cazuri «izolate», precum de pildă autoarea slovacă Jarmila Očkayová sau, în ultima vreme, acelaşi M.M. Butcovan – provin mai cu seamă din Africa, Albania, Brazilia sau din fosta Iugoslavie, lăsând la o parte criteriul primar al calității literare, interesul sporit pentru autorii provenind din aceste spații se explică prin factori de natură diferită. În primul rând, la un nivel superficial, manifestarea literară a migrație albaneze sau africane a început mai de mult şi este, prin urmare, cantitativ mai relevantă; în al doilea rând, trebuie să ținem seama atât de viul interes arătat de critica americană pentru literatura «afroitaliană»[96], datorită afinităților

[94] Mihai Mircea Butcovan, „Scrivere per non perdersi, a colloquio con Mihai Mircea Butcovan, osservatore romeno", interviu cu Maria Cristina Mauceri, în „Kúmá", 11/2006, <http://www.disp.let.uniroma1.it/kuma/poetica/kuma11butcovan.html>.

[95] Butcovan, „Scrivere…", cit.

[96] Vezi, de pildă, Alessandro Portelli, „Le origini della letteratura afroitaliana e l'esempio afroamericano", în „L'ospite ingrato", Annuario del Centro Studi Franco Fortini, 3/2000: *Globalizzazione e identità*, Quodlibet, Macerata 2001, p. 69–87; şi online în „El Ghibli", 3/2004, <http://www.el-ghibli.provincia.bologna.it/index.php>.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

tematice care o apropie de literatura afroamericană[97], cât şi de existența în Italia a minorității *arbëreshë*, cu relevanta-i obârşie culturală, şi a unei îndelungate tradiții de strânse relații cu Albania, în care dezvoltările culturale mai recente au putut să se înscrie în mod firesc (relații de acelaşi tip, sporite în timpul şi în urma războaielor din anii '90, există de mult şi cu țările din fosta Iugoslavie, mai cu seamă cu regiunile adriatice, pe când legăturile cu Brazilia ne vin dintr-o direcție diferită, aceasta fiind o țară de puternică imigrație italiană). Acest din urma punct ne permite să introducem un al treilea factor, asupra căruia insistă în mod deosebit A. Gnisci[98]: trecutul colonial italian uitat, care ar putea şi ar trebui să joace un rol în raportarea culturii italiene la culturile fostelor sale colonii, cum ar fi Albania, Somalia sau Libia.

Pe lângă aceştia, credem că în receptarea culturală şi literară a României în Italia (şi nu doar cu privire la literatura migrației) nu poate fi subestimat rolul pe care îl joacă, pe mai multe paliere, factorul «alteritate». „Europa venită din Europa" – după cum o caracterizează pătrunzător M.C. Mauceri[99] – prezintă în general un grad de alteritate mai puțin marcat (din punct de vedere religios, lingvistic şi cultural) decât Africa sau Asia sau (din punct de vedere mai ales cultural) decât America de Sud. Polonezii sau românii, de pildă, datorită poziției geografice, istoriei politice şi moştenirii creştine, au fost dintotdeauna parte a culturii continentului european, intrând azi de drept şi în structurarea sa politică; aceşti «vecini» sunt percepuți de italieni (dar şi de ceilalți europeni în general) ca fiind «mai puțin diferiți» şi prin urmare – greşind – mai «cunoscuți» şi/sau – mai rău – «mai puțin interesanți» decât, spre exemplu, marocanii, iranienii sau brazilienii.

Este adevărat că literatura migrației africane sau din Orientul mijlociu, de pildă, prezintă în general un univers de valori, de imagini şi de obiceiuri sensibil diferit de cel european, aducând deseori în discuție, în formă mai mult sau mai puțin literarizată, temele dificile şi marile probleme cu care se confruntă societatea «occidentală» de azi, precum întâlnirea şi dialogul între Islam şi creştinism şi între laicism şi integralism, relația între țările «bogate» din Nord-vestul lumii şi cele «foarte sărace» din Sudul şi Estul acesteia, rasismul sau colonialismul economic şi imperialismul cultural «occidental» ş.a.m.d.

Însă, acest interes sporit şi mai mult decât legitim pentru aceste teme deosebit de problematice, precum şi dorința sinceră de a cunoaşte ceea ce este diferit de noi şi

[97] Sinopoli, „Prime linee…", cit., p. 98–99.

[98] V., de pildă, Gnisci, „Introduzione", cit., p. 12–13; Idem, „Perdurabile migranza" (2002), în Idem, *Creolizzare*..., cit., p. 131–170: p. 138–145 şi, într-o perspectivă mai largă, „pamfletul pedagogic" al aceluiaşi, *Via della decolonizzazione europea*, Isernia, Cosimo Iannone Editore, 2004.

[99] Maria Cristina Mauceri, „L'Europa venuta dall'Europa", in *Nuovo Planetario*..., cit., *p.* 113–154.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

de a asculta vocile care ne vin, lingvistic și cultural, de la un «departe» necunoscut, riscă – după cum au remarcat mai mulți cercetători ai aspectului literar al migrației – să scadă și să se epuizeze într-un soi de «exotism» cultural de suprafață (deseori infirmat de o „corectitudine politică" și de o duioșie atât de inutile cât rasismul sau șovinismul) care, printre multele neajunsuri, îl are și pe acela de a ne împiedică să ascultăm *și* vocile care ne vin de la un «aproape» nu mai puțin imperfect sau deloc cunoscut.

2.2.2. Literatura italofonă a migrației românești. Încetul cu încetul, însă, în ultimii patru-cinci ani interesul pentru România a crescut, probabil și în virtutea reacției (în opinia, firească) a mediilor culturale italiene la pripitele și drasticele luări de poziție ale unor formațiuni politice și ale reprezentanților acestora la guvernare față de imigrați și în special față de români, precum și la subsecventele campanii de denigrare conduse de mijloacele *mass media* mai mult sau mai puțin «aliniate», generate de rezonanța mediatică și socială a câtorva crime violente săvârșite de cetățeni români stabiliți în Italia.

Drept răspuns la asemenea exagerări, un soi de curiozitate pentru România a început să cuprindă anumite segmente de public și, prin urmare, ale industriei culturale. Pe lângă tot mai desele, variatele și numeroasele inițiative mai mult sau mai puțin bugetare menite să înlesnească integrarea comunităților românești în țesutul social local (de pildă, traducerea în română a multor site-uri instituționale, programele de educație civică și de „bună vecinătate" sau creșterea numărului de mediatori culturali în școli și în instituțiile publice), s-au înmulțit activitățile cu un profil cultural mai hotărât, precum concursurile și atelierele de creație literară sau de arte plastice, expozițiile și deschiderile de galerii de artă (unele italo-române), ciclurile de proiecții de filme artistice și/sau documentare, orele suplimentare de italiană sau chiar de română în școli, achizițiile masive de carte românească în bibliotecile publice centrale și din cartierele cu prezență românească ale marilor orașe precum Torino sau Roma ș.a.m.d. În siajul efervescenței momentului, până și atenția industriei cinematografice a fost atrasă de prezența românească peninsulară[100], și editurile au început să se intereseze asupra culturii și literaturii românești. Pentru moment, totuși, această deschidere urmează căile lăturalnice (însă

[100] Menționăm aici două filme italiene recente având drept fundal migrația românească în Italia, care s-au bucurat de un anumit succes: *Cover Boy: L'ultima rivoluzione* (2008), al lui Carmine Amoroso, cu Eduard Gabia, Luca Lionello, Chiara Caselli, Francesco Dominedò, Gabriel Spahiu, dramatic, 97 de min., prod. Italia 2006, Istituto Luce și *Mar Nero* (2009), al lui Federico Bondi, cu Ilaria Occhini, Dorotheea Petre, Corso Salani, Vlad Ivanov, Maia Morgenstern, dramatic, 95 de min., prod. Italia, Francia, Romania 2008.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

nu mai puțin importante) ale literaturii migrației (câteodată cu «girul» altor culturi europene[101]) sau ale cunoașterii «mediate» de reprezentanții culturii «locale»[102].

Așadar, în ultimii cinci ani, literatura italofonă a migrației românești a cunoscut o înflorire bruscă. Cu toate că unii autori încep să publice mai devreme[103], adevărații «ani literari» ai românilor italieni au fost 2005 şi 2006: în 2005, Viorel Boldiş câştigă premiul pentru poezie al celei de-a XI-a ediții a concursului literar «Eks&Tra» (tema propusă: *Il cuore altrove*) cu culegerea inedită *Da solo nella fossa comune*, şi se publică romanul de debut al lui Ingrid Beatrice Coman, *La città dei*

[101] Este cazul Aglajei Veteranyi şi al lui Cătălin Dorian Florescu, scriitori români de expresie germană, traduşi respectiv cu *Warum das Kind in der Polente kocht*, 1999 (trad. it. *Perché il bambino cuoce nella polenta*, traduzione di E. Cavallaro, Ferrara, Tufani, 2005; trad. rom. *De ce fierbe copilul în mămăligă*, traducere de Nora Iuga, postfață de Rodica Binder, Iași, Polirom, 2003) şi cu *Der blinde Masseur*, 2006 (trad. it. *Il massaggiatore cieco*, traduzione di Marina Pugliano, Firenze, Giunti, 2008; trad. rom. *Maseurul orb*, traducere de Mariana Bărbulescu, prefață de Robert Şerban, Iaşi, Polirom, 2007).

[102] Este cazul romanului prozatorului de succes Andrea Bajani, *Se consideri le colpe*, Torino, Einaudi, 2007. Cartea este frumoasă, extrem de bine scrisă şi merită citită pentru marele talent al autorului; mai puțin însă pentru a cunoaşte România, cum tinde să facă publicul italian. Protagonistul soseşte în România ca să repatrieze în Italia sicriul mamei, plecată în cadrul «migrației» italienilor spre noile pieței ale Estului european şi moartă acolo; însă, singurele repere ale României prezente în carte sunt Casa poporului, cimentul blocurilor şi sărăcia lucie a Bucureştiului post-comunist, aceasta devenind – după cum a observat I. Both – „metafora lumii în negativ pe care eroul […] o descoperă căutându-se pe sine şi rădăcinile sale" (Ioana Both, *Despre România, în literatura italiană contemporană*, în „Dilemateca", martie 2009, p. 68–71: 71). *Se consideri le colpe* – titlu care reia versiunea italiană („*Se consideri le colpe, Signore, Signore, chi potrà sussistere?*") a psalmului *De profundis*, „Dacă ai păstra, Doamne, aducerea aminte a nelegiuirilor, cine ar putea sta în picioare, Doamne?" (Psalmii, 130:3–4) – este o carte «isteață», apărută pe piață la momentul potrivit, atunci când era cazul ca şi italienii să-şi aducă aminte de «nelegiuirile» lor în România. O asemenea aducere aminte este mai mult decât oportună ş binevenită, într-o situație în care societatea italiană şi conducătorii ei de moment se grăbesc prea des să treacă cu vederea sursa reală, internă, a multora dintre probleme naționale şi să atribuie «străinilor» vină pentru orice; iar prezentând de-a lungul unei poveşti inteligente şi bine construite o țară şi nişte personaje reale, autorul o face totuşi prea unilateral şi schematic (aproape tezist), precum sunt şi personajele, fie italianul, afaceristul şmecher şi curvar, fie românii, şoferul tăcut sau fata cu ochi mari care «se vinde» italianului. Lumea românească a lui Bajani este exact ceea ce este, bucățica pe care autorul a cunoscut-o în grabă în timpul scurtele lui deplasări «în interes de serviciu». După cum observa tot I. Both, „informațiile despre România, pe care un scriitor cu autoritatea lui Bajani le poate impune cititorului italian, sunt detaliile picareşti şi pitoreşti". Nimic mai mult.

[103] De pildă, începând din 2003, Victoria Dragone a semnat mai multe volume de versuri şi de povestiri la editura Campanotto din Pasian di Prato (UD): *Connessioni*, 2004; *Intrecci*, illustrazioni di Riccardo Giovanni Patriarca, 2006 (povestiri); *Da un filo*, introduzione di Maria Bianca Patrizi, 2003; *Complicità*, introduzione di Barbara Strumar, 2005; împreuna cu Massimo Sifoni, *Alberi*, introduzione di Elvira Menichini Trinchieri, 2007 (versuri); la aceeaşi editură, autoarea a mai publicat: *L'anima del dipinto*, introduzione di Enzo Santese, 2006 şi *Memorie. Opere di Giorgio Ciliberti*, introduzione di Licio Damiani, 2008. Autoarea este licențiată în Litere la Universitatea din Bucureşti, unde a şi predat la liceul «Spiru Haret»; a colaborat cu Editura Univers şi a tradus opere literare din spaniolă şi din franceză. În prezent trăieşte în Italia, la Tarcento. Despre activitatea sa, vezi Desirée Pangerc, „Victoria Dragone: la chiusura del cerchio tra Romania e Italia", în *Heliopolis*, Atti del convegno di studi «Arte, tradizioni e costumi nella cultura femminile di Trieste con riferimenti allargati a quelle europee ed extra-europee», Trieste, Edizioni Goliardiche, 2007, p. 75–83.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

tulipani; în 2006 se editează amintita culegere a lui V. Boldiş şi Mihai Mircea Butcovan câştigă premiul celei de-a XII-a ediții a concursului «Eks&Tra» (tema propusă: *Parole in libertà*) cu culegerea inedită *Borgo Farfalla* (publicată în acelaşi an) şi se publică încă trei cărți: *Allunaggio di un immigrato innamorato* a aceluiaşi Butcovan, *Il sapore della mia terra* a Valeriei Mocănaşu şi *Guardami negli occhi* a Simonei Amariței. În 2007 Cătălin Florin Maggi îşi publică romanul de debut *Alla frutta* şi în 2008, în fine, se publică încă trei volume: culegerea de povestiri (plus un monolog teatral) *Non spegnete la luce* şi romanul *Tè al samovar* ale lui I.B. Coman şi volumul de debut *Alia, su un sentiero diverso* al Irinei Țurcanu.

Texte «italofone» ale unor autori români pot fi citite şi în cele mai cunoscute reviste literare de profil – „El-Ghibli”[104], „Kúmá”[105] şi „Sagarana”[106] – precum şi în diferite volume colective[107], printre care se remarcă antologiile conținând textele prezentate la două concursuri literare naționale: «Lingua Madre»[108] – susținut de Regione Piemonte, Fiera del Libro di Torino, CPO (Comitato Pari Opportunità) şi CIRSDe (Centro Interdisciplinare di Ricerche e Studi sulle Donne) al Universității din Torino, dedicat prozatorilor şi articulat în două secțiuni (a. femeile străine se povestesc şi b. femeile italiene povestesc femeile străine) – şi amintitul concurs

[104] „El Ghibli – Rivista online di letteratura della migrazione”, <www.el-ghibli.provincia.bologna.it/index.php> (texte de: Livia Claudia Bâzu, Viorel Boldiş, Mihai Mircea Butcovan, Ingrid Beatrice Coman, Yasmine-Silvia Oprişa).

[105] „Kúmá – Creolizzare l’Europa”, <www.disp.let.uniroma1.it/kuma/kuma.html> (texte de: L.C. Bâzu, M.M. Butcovan, I.B. Coman).

[106] „Sagarana – Rivista Letteraria Trimestrale”, <www.sagarana.net> (texte de: L.C. Bâzu, M.M. Butcovan, I.B. Coman, Cătălin Florin Maggi).

[107] Amintim volumele: *Ai confini del verso. Poesia della migrazione in italiano*, a cura di Mia Lecomte, Firenze, Le Lettere, 2006 (texte de: M.M. Butcovan); *Mondopentola*, Laila Wadia, Isernia, Cosmo Iannone Editore, 2007 (texte de: M.M. Butcovan, *Di sarmale, involtini, amiche e brassica*; Gabriela Preda, *Piatto parigino dei Balcani in salsa veneziana*; Rita Takács, *Identità*); *Sapori incontri fragranze*, a cura di Melita Richter Malabotta e Lorenzo Dugulin, Trieste, CACIT (Coordinamento delle Associazionie delle Comunità di Immigrati della provincia di Trieste), 2006 (texte de: M.M. Butcovan, *Segmenti di mercato*; I.B. Coman, *L’odore del pane*) şi *In MadreLingua. Poesie e racconti del mondo*, a cura di Francesco Vietti, Torino, Traccediverse, 2006 (texte de: Mircea Decun *Italia - tra un bel sogno e una dura realtà*; Mihaela Fartade, *Romania - Italia: andata/ritorno*).

[108] *Lingua Madre Duemilasei. Racconti di donne straniere in Italia*, a cura di Daniela Finocchi, Centro Studi e Documentazione Pensiero Femminile, Torino, Edizioni Seb 27, 2006 (texte de: Ana Alexandra Onea, *Oggi ho deciso di scrivere*, p. 135–140; Alina Popa, *Ciò che è rimasto di quei giorni felici*, p. 157–158; Rita Takács, *Identità*, p. 187–190; Valentina Călugăreanu Tihenchi, *Dal diario di Elena*, p. 191–194); *Lingua Madre Duemilasette. Racconti di donne straniere in Italia*, a cura di Daniela Finocchi, Centro Studi e Documentazione Pensiero Femminile, Torino, Edizioni Seb 27, 2007 (texte de: Nicoleta Ecaterina Coteață, *Una famiglia*, p. 33–34; Loredana Pâslaru, *Il viaggio*, p. 196–201: premiul doi; Petronela Daniela Solovăstru, *Viaggio*, p, 241–242); *Lingua Madre Duemilaotto. Racconti di donne straniere in Italia*, a cura di Daniela Finocchi, Centro Studi e Documentazione Pensiero Femminile, Torino, Edizioni Seb 27, 2008 (texte de: Brânduşa Petrariu, *Brenda*, p. 204–208; Ana Maria Stratulat, *La mia storia*, p. 268–272).

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

rezervat scriitorilor migranți promovat de Asociația culturală «Eks&Tra»[109], cu cele două secțiuni de poezie şi de proză.

Câțiva dintre autorii amintiți au intrat deja în bibliografiile multiculturale ale şcolilor şi ale bibliotecilor publice, sunt prezențe familiare ale periodicelor sau ale portalurilor italiene care se ocupă de migrație şi de literatura migrației, ia parte la dezbateri publice sau la *forum*-uri *online* despre problemele şi/sau literatura migrației, publică literatură sau articole *online*, au propriile pagini de web şi – mai ales – îşi îngrijesc rolul public de scriitor participând activ la viața socio-culturală italiană. Evident, aceşti autori vădesc diferențe esențiale de perspectivă, stil şi tematică, şi nu toate volumele citate mai sus se situează pe acelaşi plan din punct de vedere valoric. Însă, prin ceea ce s-a publicat până acum, literatura italofonă a migrației româneşti acoperă deja cam toate tipologiile discutate până aici şi principalele genuri literare (poezie, proză, teatru, eseu), dovedind în acelaşi timp o mare diversitate stilistică şi, în câteva cazuri, o anumită maturitate.

2.2.2.1. *Il sapore della mia terra* a Valeriei Mocănaşu[110] se situează – după cum lămureşte imediat şi subtitlul, *In Italia con il cuore in România* – totalmente sub semnul nostalgiei trecutului, adică (în termenii lui G. Dunphy sus amintiți) în perspectivă „emigrantului" trăind între memorie şi dor. În carte, însă, relația cu trecutul îmbracă mai degrabă hainele simple şi molcome ale rememorării vieții la țară decât cele frământate şi potențial zbuciumate ale dorului emigrantului.

Cartea este, în fapt, după cum remarcă şi prefațatorul ediției româneşti, „o cronică a satului natal, loc pierdut şi uitat de lume în mijlocul Moldovei"[111]: cartea începe cu întoarcere acasă a bunicului autoarei din armată, în primii ani ai comunismului, şi continuă dezvoltând o seamă de situații şi de personaje caracteristice prozei de gen (viața de familie la țară, cu nunțile, iubirile şi trădările, naşterile şi morțile ei, colectivizarea şi comunismul, certurile între vecini,

[109] *Le voci dell'arcobaleno*, a cura di Alessandro Ramberti e Roberta Sangiorgi, Santarcangelo di Romagna Fara Editore, 1995 (texte de: Aura Pieleanu Paraschivescu, *Frontiere*); *Mosaici d'inchiostro*, a cura di Alessandro Ramberti e Roberta Sangiorgi, Santarcangelo di Romagna Fara Editore, 1996 (texte de: Gabriela Lavinia Ninoiu, *Haiku*, *Quadro*); *Memorie in valigia*, a cura di Alessandro Ramberti e Roberta Sangiorgi, Santarcangelo di Romagna Fara Editore, 1997 (texte de: Gabriela Lavinia Ninoiu, *Sonetto vuoto*, *Pensiero di sera*, *Eri*); A.A., *Anime in viaggio*, Mantova, Edizioni Eks&Tra 2001 (texte de: Georgeta Ina Marculescu, *Sogno di Natale*). Textul lui Ivan Lucian, *Ad una donna che non conosco ma di cui riconosco il passo nella strada*, cuprins în *Destini sospesi di volti in cammino*, a cura di Alessandro Ramberti e Roberta Sangiorgi, Santarcangelo di Romagna Fara Editore, 1998, este citat în BASILI, dar nu apare printre materialele premiului publicate pe site-ul Asociației.

[110] Valeria Mocanaşu [sic], *Il sapore della mia terra. In Italia con il cuore in Romania*, Torino, Editore Angolo Manzoni, 2006. Autoarea, muncitoare cu studii liceale, s-a născut în 1959 în România; este în Italia din 2001 şi trăieşte în prezent la Torino.

[111] Constantin Eretescu, „Cuvânt înainte", în Valeria Mocănaşu, *Satul de dincolo de cer*, ed. Gabriel Stănescu, pref. Constantin Eretescu, Bucureşti, Criterion Publishing, 2007, p. 5–9: p. 5.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

obiceiurile, poveştile, sărbătorile, bogaţii şi săracii, ţăranii, ţiganii, activiştii, străinul, turnătorul, vrăjitoarea, curva, bârfitoarea etc.) într-un stil simplu, familiar, fără sclipiri sau virtuozităţi. Volumul, mai degrabă decât un roman, este o înşirare de schiţe şi momente (devenite în ediţia românească tot atâtea capitole[112]) dintr-o viaţa ţărănească portretizată naiv, scenete şi profiluri ţinute împreuna doar de firul memoriei autoarei şi presărate cu aprecieri bonome pentru valorile sau defectele *d'antan*, cu câte un fragment dintr-un basm sau dintr-un cântec popular, uneori până şi o notă amuzată şi un strop de ironie: „Pentru ochiul specialistului român – după cum a observat I. Both – termenul stilistic proxim îl constituie descripţiile sadoveniene şi evocările poporaniste"[113].

Dacă nu se ilustrează pentru calităţile-i literare deosebite, modestul dar onestul volum al Valeriei Mocănaşu are măcar meritul de a pune la dispoziţie publicului italian mediu (mai ales cel local) *un mod* de a cunoaşte *un aspect* al României, lumea rurală tradiţională. Tot I. Both observă că principala lecţie a succesului Valeriei Mocănaşu este să nu ne grăbim să credem că vremea unor asemenea evocări a trecut, nici la noi: în fapt, publicul autoarei – după cum a remarcat inteligent aceeaşi cercetătoare – e alcătuit „nu numai din românii emigraţi, de vârstă medie şi suferind de dor de casă, ci şi din italienii aceleiaşi generaţii, educaţi în sensibilitatea edulcorată a unor teme literare foarte asemănătoare: patria originară, satul arhaic ca depozitar al valorilor morale, conflictul dintre cultură şi civilizaţie etc"[114].

Redactată într-un limbaj fără pretenţii, pe alocuri chiar gustos de simplu, pentru un cititor italian necunoscător al realităţilor româneşti lecturarea cărţii d-ei Mocănaşu poate fi interesantă, la o adică (lăsând la o parte patetismul păşunist din concluziile ce dau titlul volumului, p. 151–154) chiar «instructivă», la modul aproape etnologic. Ar trebui totuşi subliniat clar faptul că acest orizont este foarte limitat şi – încă o dată – parţial, deoarece există riscul real – agravat de caracterul «focloristic-nostalgic» al mai multor iniţiative culturale ale românilor din Italia – de a reduce, în manieră profund greşită, o ţară şi o cultură foarte complexe şi bogate la coordonatele ei ţărăneşti şi folclorice, proiectând şi extinzând trecutul zugrăvit de autoare asupra întregii Românii de astăzi.

Dimpotrivă, cărticica cu frumosul titlu *Guardami negli occhi*[115], ilustrat de autoarea însăşi, se situează – tot în termenii lui G. Dunphy – la jumătate de drum

[112] Mocănaşu, *Satul*..., cit.
[113] Both, „*Despre România*", cit., p. 69.
[114] *Ibi*.
[115] Simona Amariţei, *Guardami negli occhi*, Milano, Improbabili Editori, 2006. Autoarea, profesoară de matematică într-un liceu rădăuţean, trăieşte în prezent la Torino, unde lucrează ca îngrijitoare pentru persoane vârstnice (it. *badante*). Este în acelaşi timp preşedinta asociaţiei culturale

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

între perspectiva de «emigrant» şi cea de «imigrant», între sfâşierea părăsirii locurilor familiare şi a familiei şi greutăţile construirii unei noi vieţii şi unei noi identităţi. Spre deosebire de opinia exprimată de V. Boldiş şi în consonanţă cu părerea lui M.M. Butcovan (vezi mai departe), pentru autoare scrisul este terapeutic, scriitura (precum şi activitatea asociativă) fiind o modalitate de a-şi afirma existenţa fragilă împotriva dezumanizării condiţiei de marginalizare în care trăieşte adesea imigratul: „*Sono lontana da casa, ho un vuoto dentro e non mi bastava più incontrare le amiche e i parenti la domenica. Dovevo fare qualcosa di più, dire che ci sono, che valgo qualcosa e che non sono solo capace di fare le pulizie*”[116].

În această concentrată evocare autobiografică, S. Amariţei a dorit să dea cale liberă, pentru a le exorciza, dezamăgirii şi amărăciunii pe care a trebuit să le îndure în experienţa sa de profesoară de matematică devenită „*badante*” într-o ţară străină, dând voce deziluziei «imigratului» faţă de – cum spune I.B. Coman în dura povestire *Gente per bene* – „*questa terra nuova e lodata* [che] *ti ha svuotato le cose di significato, tanto che da qualche settimana sei diventato solo un paio di braccia in vendita al miglior offerente, che in realtà è il peggiore*”[117]. Autoarea îşi rememorează cu simplitate viaţa, ţinutul natal, familia, eşecul căsătoriei şi durerea divorţului şi mai ales copilul rămas în ţară, cu cuvinte aproape naiv iar uneori aproape crud de sincere: dacă „scriiturii literare” în sine nu-i putem recunoaşte deosebite calităţi estetice – ceea ce autoarea, de altfel, nici nu căuta –, trebuie să-i recunoaştem d-ei Amariţei marele merit al modestiei şi al francheţei, precum şi curajul de a se pune în joc – chiar dacă nu în sensul unei depline „*letteratura di testimonianza*” – invitând italienii să se uite la acele femei şi la acei bărbaţi veniţi în Italia să muncească cinstit, în căutarea unei vieţi mai bune pentru ei sau pentru familiile lor, ca la nişte «oameni», „privindu-i drept în ochi”.

Un interes mai scăzut prezintă mediocra probă de debut a Irinei Ţurcanu[118], *Alia, su un sentiero diverso*[119]. Povestea de dragoste «în priză directă» între tânăra

«Bucovina», cu care este foarte activă în mediile torineze încercând să promoveze imaginea pozitivă a României. Asupra comunităţii româneşti din Torino, se poate vedea Florin T. Olariu, Ofelia Ichim, Roberto Merlo, „Comunitatea românească din Torino – o perspectivă interdisciplinară asupra unei stări de fapt”, în „Romània Orientale”, 21/2008: *La lingua rumena – Proposte culturali per la nuova Europa*, Atti del convegno (Roma, 15–17 novembre 2007), a cura di Luisa Valmarin, Nicoleta Neşu, Roma, Bagatto Libri, 2009, p. 349–358.

[116] S. Amariţei, cit. în P. Cingolani, *Romeni*, cit., p. 127–128.

[117] Ingrid Beatrice Coman, *Gente per bene*, în Eadem, *Non spegnete le luce*, cit., p. 77–81: 77.

[118] Tânăra autoare s-a născut în 1984 şi este în Italia din 2002, trăieşte la Piacenza şi studiază filozofia. Colaborează din 2004 la cotidianul „Libertà” din Piacenza. Pagina sa personală este <http://www.irinaturcanu.com/>. Autoarea a creat, împreuna cu Mia Hudici şi Nicoleta Hudici, o serie de blog-uri: *Panoramiche romene – Il lato culturale della Romania* <http://blog.libero.it/PanoRumene/>, *Panoramiche romene 2 – La storia di un popolo* <http://blog.libero.it/PanorRumendue/>, *Panoramiche romene 3 – La musica ed il cinema romeno*

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

neîncrezătoare în capacitatea sa de a iubi, Alia, şi clasicul băiat cu ochii „*di un blu sconvolgente, ipnotizzante*", Dioniso, se deapănă previzibil printre elucubrațiile protagonistei presărate cu notații cu iz savant (în doar primul capitol întâlnim Eliade, Bergson, Beethoven, Nietzsche, Kundera şi… entimema aristotelică!) şi dialogurile destul de neverosimile, alternând dilemele şi cugetările fetei cu detaliile pitoreşti despre realitatea românească. Cartea este lipsită de calități literare reale, stilul şi limba sunt când artificioase când banale, cu rare sclipiri de umor bonom[120]. Cam acelaşi lucru se poate spune şi despre culegerea de versuri, *Dietro la solitudine delle parole* (în document apare însă *Tra la solitudine* etc.)[121], pe care autoarea a publicat-o în format electronic, simple (şi deseori stângace) evocări ale naturii sau ale unor stări sufleteşti elementare: singurătatea, tristețea, melancolia, dorul ş.a.m.d., presărate cu arhaisme poetice nelalocul lor şi adesea pătrunse de un sentiment al iubirii adolescentin, între cosmic-mistic şi naiv-declarativ (grăitor este titlul ultimului ciclu de poezii din volum: *Tormenti in versi*).

2.2.2.2. La polul opus, cel al detaşării autorului de *tematica* migrației, se situează activitatea literară a lui Ingrid Beatrice Coman[122]. Romanului său de debut, *La città dei tulipani*[123], dedicat poporului afgan şi desfăşurându-se la Kabul („oraşul lalelelor" din titlu), este o povestire despre lupta disperată şi încăpățânată a vieții şi a capacității de a iubi împotriva devastărilor fizice şi sufleteşti ale războiului. La fel de puține legături cu România şi cu spațiul românesc au şi culegerea de povestiri şi

<http://blog.libero.it/PanoRumentre/>: o privire asupra lor oferă o panoramă destul de instructivă asupra ofertei culturale cu care se pot confrunta internauții italieni doritori să afle ceva despre România.

[119] Irina Țurcanu, *Alia, su un sentiero diverso*, Torino, Seneca Edizioni, 2008.

[120] Dăm un citat ilustrativ (este primul dialog între Don şi Ali după întâlnirea din brutărie): „«Sembra che il destino voglia farci conoscere a tutti i costi», m'interrompe dai miei sillogismi il chiacchierone di prima. Inizio ad aver paura che mi insegua. «Un pizzico di confidenza non ci porterà all'altare», prosegue senza migliorare la sua situazione. «Perdonami, non volevo essere inopportuno. Pensandoci, potrei sembrare un mentecatto che ti perseguita. Chiedo scusa ancora, non era nelle mie intenzioni. Volevo solo conversare. Sai a Natale siamo tutti felici e chiacchieroni. Non so se mi capisci.» All'inizio temevo davvero per la mia incolumità, ma in verità desidera scambiare due parole e io non ho niente di meglio da fare. Quindi chiacchieriamo. / «Oh, non preoccuparti. Beh, non capita spesso di incontrare, soprattutto nelle panetterie, membri neo-nietzscheniani, per così dire. Se non altro, questo può creare stupore», prendo parola con un certo fare. / «Non posso darti torto. Non avevo pensato alla reazione che potevo suscitare e tantomeno volevo propagandare i miei credi. In verità, era una semplice osservazione fine a se stessa. Con il senno di poi, hai ragione tu, senz'altro». „Eh, questo lo so. Uomini di poca fede, non avete ancora capito che le donne hanno quasi sempre ragione. Il ragazzo mi piace", penso orgogliosa di essere donna" (Țurcanu, Alia…, cit., p. 13-14).

[121] De vânzare pe site-ul <http://www.lulu.com/>.

[122] Autoarea s-a născut în 1971, la Tecuci. În 1994 se mută în Italia, unde îşi continuă studiile şi se dedică literaturii. Urmează laboratoare de scriitură literară, precum cel condus de Raul Montanari, şi cinematografică, pe lângă Scuola Holden din Torino fondată de Alessandro Baricco, publicând în diferite reviste literare (*Saragana*, *Ellin Selae*, *Il laboratorio del segnalibro*, *Crocevia*) şi antologii, precum *Onda lunga. Nuovi narratori in arrivo, anzi già arrivati*, a cura di Raul Montanari, Milano, Edizione «Archivi del '900», 2002.

[123] Ingrid Beatrice Coman, *La città dei Tulipani*, Ferrara, Luciana Tufani Editrice, 2005.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

teatru *Non spegnete la luce*[124] (o singură poveste, avându-l drept protagonist pe un anume Radu, are ca temă regăsirea libertății după revoluție) şi, cu atât mai puțin, romanul *Tè al samovar*[125], dedicat ororilor *gulag*-ului sovietic.

Scriitorul R. Montanari susține că măsura narativă cea mai potrivită pentru I.B. Coman este romanul[126]. În fapt, cele două romane publicate până acum sunt cărți frumoase: autoarea are şcoală şi se vede, în bine şi în rău. Narațiunea este concentrată, foarte bine scrisă şi foarte bine construită, dar aproape «ca la carte», cu o modalitate care ne aduce aminte de stilul foarte discutat şi foarte *à la page* al lui Alessandro Baricco, care se bucură de un succes notabil la un anumit tip de cititor.

În prozele lui I.B. Coman, psihologia personajelor este conturată cu mână sigură şi cu o anumită finețe, lăsând, totuşi, uneori impresia unei profunzimi livreşti; urzeala detaliilor şi a simbolurilor se înfățişează cititorului atât de limpede încât este când surprinzător de eficace când aproape la limita locului comun: autoarea operează cu simboluri şi metafore universale şi trimiteri explicite, precum visul, roşul lalelelor, lumina şi întunericul, copilul cu zmeul de hârtie (**imaginea recurentă, făcută celebră de romanul *Vânătorii de zmeie*** al scriitorului american de origine afgană Khaled **Hosseini)**, naşterea fetiței lui Asillah şi numele ei (Gri, adică ‚zori') simbolizând speranța libertății a femeilor afgane, sau lagărul de la Kolâma (a cărui notorietate sinistră este indisolubil legată de cunoscutele *Povestiri din Kolâma* ale lui Varlam Şalamov).

Scriitura autoarei este spontană şi cursivă, atât de dezinvoltă încât pe alocuri pare afectată, iar stilul elegant şi «mătăsos» ni se înfățişează atât de matur şi de închegat încât riscă să sune prea egal cu sine, cochetând deja cu maniera; dialogurile sunt vii, alerte şi abil ticluite, dar printre cuvinte glasul autoarei răzbate adesea mai puternic decât vocea personajelor. Ansamblul lasă impresia stăpânirii dibace a procedeelor caracteristice *trend*-ului literar contemporan, un «meşteşug» nu lipsit de o anumită «uşurătate», transpus totuşi într-o dimensiune foarte personală, chiar intimă, de participare, prin care autoarea îşi dezvăluie propria sensibilitate în abordarea unor teme universal de «grele»: „*Scrivo perché è l'unico mezzo nelle mie mani che mi dà, sia pure per pochi secondi, l'illusione di potermi avvicinare al cuore delle cose e, dunque, anche a me stessa*"[127].

[124] Ingrid Beatrice Coman, *Non spegnete la luce. Racconti*, Inveruno, La memoria del mondo, 2008.

[125] Ingrid Beatrice Coman, *Tè al samovar. Voci dal gulag sovietico*, prefazione di Monica Joița Torino, L'Harmattan Italia, 2008.

[126] Raul Montanari, în <http://www.tufani.it/html/elledi/Elcoman.htm>.

[127] Ingid Beatrice Coman, pe site-ul *LUNA DONNA – Pagine di Letteratura Donna*, a cura di Sacha Rosel, <http://www.lunadonna.net/comanprose.htm>.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

Culegerea de proză scurtă *Non spegnete le luce*, adunând povestiri scrise în momente şi cu ocazii diferite, vădeşte o mare varietate tematică (Holocaustul, revoluția română, totalitarismul, pedofilia, nebunia, condiția imigratului, cruzimea şi răzbunarea obidiților, ravagiile integralismului, amărăciunea învingerii existențiale…), al cărui substrat comun îl constituie un soi de *pietas* pentru fragilitatea omului şi dorință, exprimată prin recursul la memorie ca mijloc de răscumpărare a marginalilor şi a învinşilor şi de mântuire a dimensiunii tragicului „*nascosta dentro le pieghe di una normalità assurda, surreale*”[128], de a nu lăsa să se stingă lumina speranței. După cum spune autoarea în *Postfața* la *Tè al samovar*: „*La memoria è l'unico modo che abbiamo per far passare la luce là dove il buio ci ha accompagnato per lungo tempo. Se non dimentichiamo, se non ci nascondiamo dietro le nostre paure e le nostre ipocrisie, forse un giorno ci rimetteremo in pace con il nostro passato e finalmente troveremo la strada verso casa*”[129].

În această poetică a memoriei salvatoare se înscriu şi romanele autoarei, ambele fiind, în pofida cadrului exterior foarte diferit în care se desfăşoară (Afganistanul răvăşit de război şi de integralismul religios şi *gulag*-ul sovietic de la Kolâma), poveşti despre răscumpărarea demnității umane în condiții inumane, despre valoarea prieteniei şi a iubirii într-un timp şi într-o situație în care oamenii sunt duşi la limită, acolo unde trebuie să aleagă şi să-şi asume până la capăt alegerile lor. *La città dei tulipani* se apropie oarecum de aşa-zisa «literatură de război», a cărei ipostază europeană mai recentă şi tragică o găsim la autorii provenind din fosta Iugoslavie, *Tè al samovar* se înscrie temerar – datorită «concurenței» – în filonul concentraționar, contiguu cu «literatura detenției», strălucit reprezentat de capodopere precum *Mai **este oare acesta un om*** al lui Primo Levi sau, pentru *gulag*-ul sovietic, *7.000 giorni in Siberia* al lui Karlo Stajner, *Arhipelagul Gulag* şi *O zi din viața lui Ivan Denosovici* al lui Aleksandr Soljenițân şi amintitul roman al lui V. Şalamov (de la care romanul lui I.B. Coman preia locul acțiunii) sau, pentru lagărul românesc, de *Vărul Alexandru şi alte poveşti adevărate* al lui Adrian Oprescu.

Cele două poveşti reprezintă tot atâtea «mărturii» – în cazul autoarei, *indirecte*, construite pur literar iar nu şi autobiografic[130] – ale diferitelor întruchipări ale iadului pe care omul este capabil să-l creeze pe pământ, cronici din acele microcosmuri ale damnațiunii generate de utopiile maladive ale «progresului» sau ale «ideologiei» în secolul al XX-lea: războiul, lagărul, totalitarismul, integralismul religios. Credem că are dreptate I. Both atunci când afirmă că autoarea „[nu] scrie în

[128] I.B. Coman, *Evghenij che torna…*, in Eadem, *Non spegnate*, cit., p 63–68: p. 57.
[129] I.B. Coman, *Postfazione – Nemici del popolo*, în Eadem, *Tè…*, cit., p. 167–172: p. 170–171.
[130] La sfârşitul cărții autoarea a crezut de cuviință să introducă şi o sumară bibliografie istorico-literară.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

română şi nu scrie despre subiecte româneşti, dar îşi revendică, de la cunoaşterea pe viu a unei dictaturi, o mai rafinată atenție la realitățile istorice ce constituie materia sa epică predilectă”[131].

În această perspectivă ne putem întreba dacă a povesti despre Kolâma nu înseamnă a vorbi, printre altele, *şi* despre lagărul românesc, despre Piteşti, Gherla, Aiud sau Canalul Dunăre-Marea Neagră şi despre ororile lor; la fel, a vorbi despre iubire şi viață în timpul războiul din Afganistan nu înseamnă oare să vorbeşti despre pofta disperată de a iubi şi de a trăi pe care omul o încearcă în situațiile extreme, atunci când aceste cuvinte însemnă diferența între a fi om şi a nu fi deloc? Să-ți mai aduci aminte necruțător de realitățile acelui rău-famat *gulag* sovietic şi să-ți mai imprimi odată în memorie condiția omului care trece prin asemenea urgii inumane – precum condamnații Aljoşa, Volodja, Guglielmo-Gulja, Vera sau Stepan la Kolâma sau fosta dansatoare şi fosta deținută Shakeela şi doctorul italian Sandro sau ziaristul englez Kevin şi potențialul kamikaze Daoud la Kabul – înseamnă să dovedeşti respect şi pietate față de *oricare* şi de *fiecare* om.

Cele două romane pot fi analizate din două perspective diferite la suprafață dar convergente în adâncime: în mărturia victimelor reduse la muțenie de tăcerea vinovată de atunci şi de uitarea complice de azi, cărora autoarea le împrumută vocea, putem citi, în filigran, şi mărturia autoarei înseşi, transfigurarea propriei sale experiențe de suferință şi de durere într-o profundă solidarizare cu cei obidiți de istorie, de lume, de cecitatea, nebunia şi cruzimea omenească. S. Rushdie a descris foarte bine încercarea «despuierii» multiple a sinelui la care este supus migrantul:

> A full migrant suffers, traditionally, a triple disruption: he loses his place, he enters into an alien language, and he finds himself surrounded by beings whose social behaviour and codes are very unlike, and sometimes even offensive, to his own. And this is what makes migrants such important figures: because roots, language and social norms have been three of the most important parts of the definition of what it is to be a human being. The migrant, denied all three, is obliged to find new ways of describing himself, new ways of being human[132].

Experiența «deprivării» generată intenționat şi sistematic de concentrarea totalitară, descrisă – printre alții – de I.B. Coman în *Tè al samovar*, prezintă asemănări izbitoare cu «dezrădăcinarea» migrantului descrisă de Rushdie, în direcția ducerii acesteia la paroxism: şi aceea constă în lipsirea subiectului de casă, familie,

[131] Both, „*Despre România*”, cit., p. 70.

[132] Salman Rushdie, *Imaginary homelands*, London, Granta Books, 1991, p. 277–278 (trad. rom. Patrii imaginare, traducere de Silvia Chirilă, Iaşi, Polirom, 2008).

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

prieteni (în sensul smulgerii brutale și violente din mediul său), de limbă (în sensul negării totale și arbitrare a dreptului la cuvânt) și de cadrul nevoilor, relațiilor și convențiilor sociale umane obișnuite (în sensul supunerii unui regim de completă și înfricoșătoare îndobitocire), în scopul «fragilizării» ființei sale până la anihilare prin deprivarea „*of the most important parts of the definition of what it is to be a human being*". Asemenea migrantului, și mult mai mult ca acesta, și omul supus dezumanizării concentraționare „*is obliged to find new ways of describing himself, new ways of being human*": astfel înțelegem gestul lui Stepan din *Tè al samovar*, fost pianist acum deținut la Kolâma și grav bolnav, care îi dăruiește lui Guglielmo-Gulja două vieți, propria sa viață și a prietenului, sub forma actelor sale de amnistie.

În acest sens, putem spune că prozele lui I.B. Coman proiectează sensul întrebărilor de genul celei puse de C. Djavann în titlul frumoasei sale cărți *Comment peut-on être français?*[133], care la rândul său (răspunzând *Scrisorilor persane* ale lui Montesquieu) reia prin prisma „rupturii" identitare a migrantului arhicunoscuta și exacerbata interogație cioraniană, într-o dimensiune existențială mai vastă, care o cuprinde și pe aceea: cum putem oare să mai fim oameni, atunci când cineva sau ceva ne neagă arbitrar această demnitate? Astfel, romanele autoarei se situează sub semnul acelei treceri de la *tematică* la *poetică* reprezentând un semnal al «maturizării» literaturii migrației, al emancipării sale față de (auto)biografismul experienței-limită a migrației[134].

După cum arată, ni se pare, povestirea *Gente per bene* mai sus amintită, acesta nu dispare și nu poate să dispară cu totul, fiind – am spune – expresia literară a unei conștiințe etice care se vrea tot mai trează și vigilentă, dar capătă caracteristicile concretizării particulare a unui discurs mai cuprinzător și profund despre nestatornicia contemporană a certitudinilor și a convingerilor, acea „permanentă stare de tranziție"[135] a omului în/prin lume și istorie pe care migrantul, trecut prin experiența unei «rupturi» existențiale de adâncime, o trăiește și o poate pătrunde – după cum releva A. Gnisci[136] – cu o „acuitate" unică, care izvorăște dintr-o înțelegere lăuntrică a «tranzitorietății» care este în același timp – în formularea Soniei Sabelli – și „*a form of critical consciousness that resists settled, hegemonic patterns of thought and behaviour*"[137].

[133] Chahdortt Djavann, *Comment peut-on être français?*, Paris, Flammarion, 2006.
[134] Sinopoli, „Prime linee…", cit., p. 101–102.
[135] Gnisci, „Lettere…", cit., p. 173.
[136] Ibidem.
[137] Sonia Sabelli, „Transnational Identities and the Subversion of the Italian Language in Geneviéve Makaping, Christiana de Caldas Brito, and Jarmila Očkayová", în „Dialectical Anthropology", 29/2005, p. 439–451: p. 439.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

Weltanschauung-ul literar pe care îl putem numi – în acest sens foarte cuprinzător – *poetica* migrației este aşadar, în sensul celor amintite mai sus, o poetică «a rezistenței» față de uniformizarea şi dezumanizarea impusă, la niveluri şi prin căi evident diferite, de «regimurile» politice, economice sau culturale, locale sau mondiale, dar şi o poetică a demascării «ideologiilor» care pervertesc sau absolutizează abuziv «idealurile», după cum arată parabola umană a teroristului-kamikaze în devenire Daoud din *La città dei tulipani* sau cea deopotrivă intelectuală şi umană a ziaristului italian Guglielmo Contini-Gulja din *Té al samovar*, venit să constate şi să proslăvească măreţele cuceriri ale unui guvern presupus progresist şi democratic şi devenit involuntar martor şi victimă a ororilor concentraționare ale unuia dintre cele mai brutale, inumane şi absurde regimuri totalitare din istorie.

2.2.2.3. Oarecum la jumătate de drum între, pe de o parte, detaşarea aproape completă de tematica migrației şi de teme româneşti a lui I.B. Coman şi, pe de alta, biografismul puternic marcat de experiența imigrației al Simonei Amariței şi evocările colorate de nostalgia emigratului ale Valeriei Mocănaşu, se situează scriiturile literare ale altor trei autori, deveniți destul de cunoscuți în ultima vreme, M.M Butcovan, V. Boldiş şi C.F. Maggi.

Având în comun experiența biografică majoră a migrației postcomuniste, opera lui Mihai Mircea Butcovan[138] şi a lui Viorel Boldiş[139] prezintă importante înrudiri tematice (dar şi însemnate deosebiri stilistice), pentru ambii descoperirea scrisului reprezentând o compensație şi o formă de rezistență față de aspectele negative pe care condiția de migrant le implică (dezrădăcinarea, inserția socială dificilă, permanența precariatului, dificultățile economice etc.). Mecanismele sublimării literare a acestei condiții, datorită căreia aceasta, pe de o parte, are un efect catartic individual şi, pe de alta, joacă un rol socio-politic colectiv, sunt clar exprimate de V. Boldiş:

> Più delle volte l'immigrato lascia il suo paese senza trovarne un altro, senza capire dov'è e qual è il suo vero posto nel mondo. È anche per questo che la scrittura migrante non risponde soltanto alle ambizioni letterarie, ma

[138] Autorul s-a născut (şi el) la Oradea în 1969, este în Italia din 1991 şi trăieşte în prezent la Sesto San Giovanni (Milano). Cu studii neterminate de teologie, se specializează la Milano şi lucrează ca educator profesional. Prozele şi poeziile lui au apărut în mai multe reviste („Pagine", „Sagarana", „Kúmá", „El-Ghibli") şi au fost incluse în volume precum: *A New Map: The Poetry of Migrant Writers in Italy*, a cura di Mia Lecomte e Luigi Bonaffini, Los Angeles, Green Integer, 2006; *Ai confini del verso. Poesia della migrazione in italiano*, a cura di Mia Lecomte, Firenze, Le Lettere, 2006; *Nuovo Planetario Italiano. Antologia della letteratura italiana della migrazione*, a cura di Armando Gnisci, Troina, Città Aperta Edizioni, 2006.

[139] Născut la Oradea în 1966, în Italia din 1995, din 1996 trăieşte la Cellatica (Brescia). În 2000 a câştigat a doua ediție a concursului național «Brescia: culture a confronto» al oraşului Brescia cu povestirea *L'emigrazione spiegata a mia figlia*, publicată în volumul premiului; în volumul aceluiaşi premiu pe 2003 i-au fost publicate 15 poezii.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

> ha una motivazione supplementare, sociale e politica. Così, per lo scrittore migrante, i problemi sociali, le ingiustizie, il continuo districarsi tra le varie leggi, l'insicurezza, la lotta con se stesso per capire e farsi capire, diventano parte della letteratura.
>
> L'ingiustizia e la sofferenza in special modo, chiedono di essere espresse, e gli scrittori migranti si sentono obbligati a raccontare le loro storie, ma anche a raccontare l'Italia dal loro punto di vista[140].

Activitatea lor se desfăşoară pe mai multe paliere (proză, poezie, publicistică etc.), într-un dialog continuu cu tematica şi cu problemele migrației, fără însă să fie dominată exclusiv de acestea. În activitatea acestor doi autori condiția de marginalitate a migrantului este aceea a insului – după cum spune titlul culegerii de versuri a lui V. Boldiş – „*Singur în groapa comună*"[141], jucându-se la granița între public şi privat şi între individual şi colectiv. Singurătatea existențială a migrantului se întretaie cu singularitatea lui socială, materializându-se, la ambii autori, mai ales în aberantele relații cu oficialitățile, de un absurd atât de kafkian încât devine câteodată caraghios. „Acuitatea" migrantului, de care am vorbit mai sus, surprinde acest absurd specific în cadrul golului generalizat de valori prin care trece, indiferentă, lumea «civilizată» contemporană, a cărei orbire tăcută este simbolizată la V. Boldiş de imaginea „ceței": „*Fuori c'è nebbia/ si fa confusione,/ dentro manca qualcosa*" (*Nebbia*; vezi şi, de asemenea, *Autunno*, *Sogno d'autunno*, *Quasi ti sogno*).

Iadul în cheie minoră descris de Boldiş este lumea marginală a imigraților invizibili, a «cloşarzilor» care trăiesc în cutii de carton sau a prostituatelor (*La lucciola*), pe a cărei mizerie se măsoară ipocrizia societății consumiste („*Facciamo finta che non succede niente,/ I morti non puzzano, l'inquinamento-assente,/ Va tutto bene, vendiamo e compriamo./ I terzi, quarti mondi neppure li sogniamo*"; *Facciamo finta*) a conştiințelor împăcate de o pomană ieftină:

> Sotto gli stracci di ogni mendicante
> si nasconde la nostra coscienza
> relativa.
> Premurosi, non la lasciamo morire,
> per guardarci allo specchio
> ci serve viva.
> […]
> Se mai, domani all'incrocio ci fermiamo per

[140] Viorel Boldiş, „Reciproche ricezioni e paure (con…fini culturali !)" (26 avril 2008), în *Combats Magazine. Périodique multilingue. Culture. Citoyenneté. Littérature*, dimanche 4 mai 2008, <http://www.combats-magazine.org/spip.php?article406>.

[141] Viorel Boldiş, *Da solo nella fossa comune*, Bologna, Gedit Editrice, 2006.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

un istante,
con un monetino la nostra coscienza s'infila
sotto gli stracci di un altro
mendicante.

(Appagati)

Victimele sunt metamorfozate în monştri de exorcizat, şi monştrii adevăraţi se deghizează în copii („Nascosta da qualche parte/ c'è la paura,/ Con gli occhi verdi e la pelle/ un po' azzurra./ […] Di notte, con il buio mi stava vicino/ Ma chi ero io, il mostro/ o il bambino?!"; Il mostro); astfel, prin chilipirul plătirii unui obol minim, lumea deranjantă şi înfricoşătoare a dezmoşteniţilor este îmblânzită şi redusă la un tărâm al umbrelor clandestine (L'ombra clandestina), nebăgate în seamă („non c'è nessuno/ che mi degni/ di uno sguardo/ di una parola/ forse/ non ce l'hanno/ con me"; Sono confuso; „Salutatemi/ o/ insultatemi!/ Fate qualcosa/ ogni tanto"; 24) şi fără nume (Libero; Routine [p. 44]), un ţinut al statuilor mute şi şterse:

Essere straniero
è peggio che essere una statua.
Stai lì, inerte, affamato e infreddolito,
coperto dalla testa al piedistallo
di tutta la cacca di tutti piccioni del mondo,
e non puoi fare niente.
[…]
Gli altri nemmeno ti odiano,
ti guardano appena, annoiati,
si stringono il naso
e si fanno i fatti loro.

(Come una statua)

Eugen Ionescu, împotriva opresiunii şi dezumanizării totalitarismelor, afirma că „poeţii sunt inima omenirii"[142]; şi în universul simbolic al lui V. Boldiş, poetul este «termometru» în ebuliţie care măsoară «temperatura» societăţii civile (*L'idraulico*), astfel încât poezia nu este doar o modalitate de a exista în lume şi de a o înţelege pe aceasta („*Io vivo dentro una poesia./ Mi nutro di parole*"; *Lettera alla mamma*) ci şi o „oportunitate" de a afirma demnitatea omului faţă de dezumanizarea şi îndobitocirea marginalităţii condiţiei de «străin» şi de a da glas unui «altfel» de adevăr („*Datemi almeno un'opportunità!/ Non sono giusto, neanche troppo storto,/*

[142] Eugène Ionesco, „A proposito di «La fame e la sete»" (1966), în Idem, *Teatro Completo*, edizione presentata, stabilita e annotata da Emmanuel Jacquart, Torino, Einaudi-Gallimard, 1993, p. 782–788: p. 784.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

E qualche volta la mia verità/ Diventa, chi sa perché, il vostro torto.// Non è così, non è del tutto chiaro,/ E la ragione è sempre relativa,/ Il mio dolce a voi sembra amaro/ Per voi – avanti, per me – alla deriva"; *Opportunità*), refuzând îngrădirile comode, comparațiile scontate şi parcursurile luate de-a gata. Fără mânie, fără gesticulații emoționale inutile, doar cu o durere surdă şi amară şi cu încăpățânarea celui care nu se lasă doborât. Nici în literatură:

In questo lungo treno della vita
Vorrei andare anch'io in prima classe,
Ma trovo barricata la salita
Dai critici e dalle loro tasse.

Mi sforzo per salire, un po' tardi,
Mi fanno cenno verso la seconda,
"Ma chi ti credi, forse Leopardi!?
Senza gavetta, amico, non si sfonda!"

Hanno ragione e scendo dalle scale,
Rimango in seconda, non mi muovo,
In fondo, non è mica così male.
O forse sì? Allora ci riprovo

Dalla finestra. Non voglio dare retta
Ai critici. Neanche alla gavetta!

(In barba a qualcuno)

Cu toate acestea, în contextul unei lumi sumbre şi deznădăjduite, limitele şi posibilitățile de mântuire oferite de literatură sunt percepute şi trasate lucid, fără amăgiri: „*la scrittura, pur essendo una forma di terapia, non guarisce e non elimina le ingiustizie e le ristrettezze che accompagnano la vita dell'immigrato*"[143]. După cum a remarcat F. Pezzarossa, „[*i*]*n questo punto di disperazione, la poesia* […] *non rivendica o pretende funzioni trascendenti, anzi è vittima di avversioni e pregiudizi che esprimono gerarchie e ostilità*"[144]. Prin ea poetul aruncă în fața lumii sfidarea sa, încearcă să stăvilească spaima şi frica urzind în jurul lor o mreajă de cuvinte, pecetluită simbolic de acel strigăt „*Basta!*" cu care se închide *La paura, piovra maledetta*. Astfel, poezia se înfățişează câteodată ca un firav fir al Ariadnei care îl poate însoți pe autor/cititor în încercarea de a ocoli capcanele mortifere ale acestui labirint existențial, ca pe „raza unei stele" în măsură să ne ofere şansa de a scăpa de spaima care ne zdrobeşte printre pereții celulei noastre:

[143] Viorel Boldiş, „Reciproche ricezioni…", cit.
[144] Fulvio Pezzarossa, „Fitte solitudini", în Boldiş, *Da solo…*, cit., p. XI–XV: p. XV.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

Mi piacerebbe arrampicarmi
Sul raggio di una stella,
Scappare via da questo mondo
Diventato una cella
Umida e scura,
Ma ho paura!

(Ho paura)

Acest orizont dureros de închis depăşeşte totuşi cadrele stricte ale marginalităţii străinului sau ale evocării ţării pierdute (*I miei contadini*, *Disperso*, *Il mio paese*, *Tiganesti* [sic] *(il mio paese)*, *Era così*, însufleţite de aceeaşi nostalgie idealizatoare care pătrunde schiţele Valeriei Mocănaşu pentru a se suprapune şi a se confunda cu sentimentul îngustimii inerent condiţiei existenţiale omeneşti. Eul liric pendulează constant între disperare şi speranţa generate de conştiinţa acută a «tranzitorietăţii» (*La verità*, *L'agonia*, *Aspettando*, *Lacrime di cera*, *(S)comparse*, *Tempo*, *Il tempo*, *Aldilà*, *Allo specchio*), autorul regăsind parcă o cale de scăpare din cercul vicios al acestei ambivalenţe în căutarea unei soresciene „ieşiri prin cer", în recuperarea dialogului cu divinitate şi într-o înţelegere aproape cosmică a principiul divin (*Omega*, *After dei*, *Alleluia*, *Anima e materia*), nici aceasta, totuşi, lipsită de fiorul spaimei şi al necunoscutului (*L'attesa*).

În buna tradiţie poetică balcanico-românească, la Viorel Boldiş cruditatea mâniei, înfiorării şi a freamătului existenţial este adesea temperată de masca ludică a expresiei şi a notaţiei malinconic-ironice sau de gustul pentru poanta amar-răsturnătoare cu iz sorescian (vezi, printre multele, *Un lupo a Natale*, *Motivo*, *L'idraulico*, *(S)comparse*, *Il donatore*, *Il tempo gratis*, *Rosso di sera*, *Qualche sogno*) şi pentru descompunerea aproape cabalistică a cuvintelor noii limbi:

Sempre più estranea mi è
La parola amore,
Sempre più vuota.
Qualche volta gli manca
La lettera "a" e quasi muore,
e anche la lettera "m",
e rimangono ore,
e se non "amore" c'è soltanto il "re",
il dio dimenticato
delle lontane piramidi.

(Gioco d'amore)

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

Precum volumul lui Boldiș, și culegerea *Borgo Farfalla*[145] a lui Butcovan desfășoară o pluralitate salutară de perspective. Sub semnul frontierei și a *limes*-ului, a confruntării cu situația-limită pe care am evidențiat-o la I.B. Coman, se cuprind reflecții nu doar despre condiția deodată dificilă și fertilă a migrantului (*X-tracomunitario*, *Frontiera*, *Clandestino*, *Incubo adriatico*, *Io ce l'ho fatta*, *Espulsione*, *Alleanza*, *Profugo da me*, *Profugo da te*, *Routine*, *Badante*, *CPT* [sic], *Paese discarica*, *Pas seul*, *Sanatoria*, *Tasche vuote*, *Permesso di soggiorno prego*), ci și meditații despre ideologiile înșelătoare ale secolului al XX-lea, despre tragediile trecutului încă recent (*Shoah*, *Storia*, *Marxismi*, *Dittatore*) și iluziile prezentului, acestea din urmă adesea surprinse cu surâsul, când amar când sincer amuzat, pe buze (*Calca genovese*, *Rivoluzione '89*, *Villaggio globale*, *Risorse d'unione*, *Ore intellettuali*, *Consumismo 1*, *Consumismo*, *Disco-teca*, *Façon*, *Per una vita*, *Miraggio preparatorio*, idiosincrasiile vieții politice italiene din *Quote rosa*, *Vampiro*, până și iubirile cibernetice din *Millenium bug*, *Chattando tra PM10*, *Amori nella rete* și intimitatea orășenească din *Balconi d'intimità*, *Metropoli*).

Mai multe fire tematice și poetice unesc culegerile celor doi autori, precum înfruntarea ostilității mascate și a inerției instituțiilor noii țări sau alienarea sinelui, subsumată imaginii «oglinzii»:

Ogni mattina
Guardo la mia faccia
In uno specchio
Sempre più stretto

La appresto ad affrontare
La mia giornata
Sempre più ghetto.

(M.M. Butcovan, *Routine*)

Mi guardo allo specchio
e non capisco niente.
Sarà la luce forse
a cambiarmi il volto?
Sto lì, ammutolito,
però mi sento assente.
Ma, sono ancora vivo
O sono forse morto?!

[…]

(V. Boldiș, *Allo specchio*)

Notația ironică și sensibilitatea pentru virtualitățile asociative oferite de sonoritatea limbii italiene constituie trăsătura esențială a stilului lui Butcovan. La acest autor demascarea absurdului vieții și a normelor sociale trece printr-o gustoasă ghidușie lingvistică de farsă tragicomică, luarea în răspăr și spargerea creativ-amuzată a tiparelor convenționalității limbajului reprezentând cel mai evident indice de înrudire a versurilor și prozei autorului. Atât în poeziile din culegerea *Borgo Farfalla* cât și în frazarea «nuvelei» para-epistolare *Allunaggio di un immigrato*

[145] Mihai Mircea Butcovan, *Borgo Farfalla*, San Giovanni in Persiceto, Eks&Tra Editore, 2006.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

innamorato este centrală – după cum a observat M. Orton cu privire la P. Khouma – "*the problem of reappropriation by speaking in an ironic key and especially by emphasizing the ironies surrounding immigration legislation. His multiple ironies operate as social critique, and resist discourses of power by revealing their contradictions and absurdities*"[146].

La Butcovan, totuşi, această luare în stăpânire a noii dimensiuni culturale nu trece doar prin tonul ironico-critic al criticii sociale, ci şi prin registrul ludico-participativ al «jocului» discret cu tradiția textuală şi lingvistică a literaturii italiene din, de pildă, *S'i' fosse foco*, *Alleanza* sau *Follia*:

Neanco un documento tengo
E neanco un cognome
Non abbisogno
Perché sono anch'io un
Noachide

(Alleanza)

Gli raccontai il mio cammino
"Perigli" li chiamò il doganier cortese
Un documento hai – egli mi chiese
Dissi: "son senza"
E gli mi mimai che vo' cercando.

E m'insegnò a chiamarlo raccontando
"Virtute e canoscenza".

(Follia)

În aceste poeme scurte iar uneori extrem de pătrunzătoare, precum şi în romanul care le-a urmat[147], atrage atenția în special pirotehnia limbajului, focurile de artificii verbale prin care autorul subminează convențiile lingvistice, răsturnându-le prin metafore şi asocieri neaşteptate de cuvinte şi de idei. Talentul pentru fantasmagoria lingvistică, altoit pe un fond de spontaneitate pe care autorul

[146] Marie Orton, „The Economy of Otherness: Modifying and Commodifying Identity", în Sante Matteo (ed.), *ItaliAfrica: Bridging Continents and Cultures*, New York, Forum Italicum Publishing, Stony Brook, 2001, p. 376–392: p. 383.

[147] După cum povesteşte autorul însuşi în intervenția lui la cel de-al VIII-lea seminar despre scriitori migranți organizat de asociația «Sagarana», *Realtà e prospettive della letteratura contemporanea in lingua italiana* (8–10 iulie 2008), <http://www.sagarana.net/scuola/seminario8/seminario1.html>, romanul ar fi trebuit să apară mai devreme, în urma câştigării unui premiu literar în manuscris, dar publicarea nu a mai avut loc.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

mărturisește a-l fi avut deja în România, se dezvoltă luxuriant în climatul prielnic al eteroglosiei, prilejuit de instalarea sa într-o a două limbă, adică

> nel momento in cui ho dovuto interrogarmi sui significati e sulle differenze specifiche tra parole spesso simili e qualche volta uguali, però con delle distinzioni particolari, a volte immediatamente evidenti, altre volte invece delle sfumature difficilmente intuibili se non in presenza di approfondimenti o di spiegazioni. Essendo costretto a interrogarmi sul significato delle parole, sicuramente mi ritrovavo ad andare dietro le quinte, laddove un parlante nativo non sente sempre la necessità di esplorare. Scoprivo un risvolto o una diversa possibilità di utilizzo: la maschera al rovescio perché non la si può mettere sulla stessa faccia?[148].

Scriitorul își pune astfel la încercare instrumentele analitice disecând asemănările și diferențele existente între italiană și română, adesea atât de subtile, implicându-se în explorarea semanticii băștinașe până în cele mai ascunse cotloane, acolo unde câteodată nici măcar scriitorii «indigeni» nu mai simt nevoia să ajungă. „*Giochi di parole, calembours, aforismi, tutte le libertà concesse dall'avventura di impadronirsi di una nuova lingua, dal piacere di farla veramente propria, di possederla sempre più in profondità*"[149], toate acestea sunt deopotrivă mijloc și obiect al expresiei literare, deoarece procesul de însușire a noilor structuri lingvistice și de «tatonare» și de adaptare reciprocă între autor și noua sa limba reprezintă cheia de boltă a experienței scriiturii migrației.

Cucerirea limbii este o palingeneză, trăirea unei a doua copilării – „*Non andrò via, no// Qui vissi la mia seconda infanzia/ Giocando con i congiuntivi/ in riva al Po*" (*Bugie del nord*) – care, totuși, nu scutește autorul de nostalgia «primelor» cuvinte sau de experimentarea neputinței de a exprima inefabilul, precum în *Cuvântul dor (sull'intraducibilità della parola* dor*)* sau *Balbettio in lingua*:

> Tu chiami nostalgia
> desio di allor
> io nella lingua mia
> lo chiamo ancora DOR
>
> (Cuvântul dor (sull'intraducibilità della parola dor))
>
> Sentivi l'odore del fieno
> E come chiamarlo per nome?

[148] Butcovan, „Scrivere…", cit.
[149] Mia Lecomte, „Postafazione", în Butcovan, *Allunaggio…*, cit., p. 105–109: p. 108.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

Sentivi il sapore di mela
E come…
Sentivi la neve
E come descriverla
Non so
Ancora

(Balbettio in lingua)

Scriitura lui Butcovan, atât în poezie cât şi în proză, vădeşte o pronunţată tentă aforistică; autorul are capacitatea de a condensa intensitatea unei stări, adâncimea sau ridicolul unei dicotomii sau absurditatea unui paradox într-o metaforă fulgerătoare, un dicton surprinzător, o strofă aproape cât un *haiku* de concentrată, fără a le reduce la formule frivole sau banalizatoare: „*Dribblando sillabe/ Mi sento/ Libero/ Accento*" (*Cadetto in cadenza*).

tentativo solare
di salvare
una cupa giornata
ma le grondaie
hanno sete

(Desertica)

per superare un confine
che dista cento passi
serve soltanto un passo
dopo aver percorso novantanove passi
pieni d'imprevedibile
prudenza

(Io ce l'ho fatta)

În acest tip de poeme – precum, printre altele, Muratore taglialegna, Mattino di lei, Invito, Momento muliebre, Didascalia, Quota rosa, Incubo adriatico, Clandestino, Creola, Decima beatitudine, Per una vita, Erranza, Evoluzione, Preghiamoci, Italia sau La libertà delle parole sau Monarca – predomină deseori îmbinările substantiv-adjectiv, care conferă frazării când dinamismul nemişcării unor picturi zen (precum în Inverno: „Isole bianche in mezzo all'erba/ Foglie infreddolite senza pellicce/ Gocce sospese, mai cadute/ E finalmente m'accorgo del bosco/ Un albero sotto la mia finestra") când mobilitatea abracadabrantă şi stridentă a unei incantaţii aproape shakespeariene:

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

Verro girino
Gallo pulcino
Leone bovino
Lupo agnellino

Sciame di pecore
Muta di gatti

Urlo belato
Ruggito muggito
Gracidio grugnito
Pigolio cantato
Tre volte
Prima dell'alba

(Giuda portaborse)

Luate laolaltă, unitare prin poetică şi tehnica literară, aceste adevărate concentrate de imagini ar putea constitui un poem cu iz avangardist al «timpurilor moderne», epopeea când ironică când amară a trecerii discrete şi alerte a autorului prin momentele de întunecare, ridicolă sau tragică, dar şi prin clipele de intensă strălucire, ale vieții şi ale istoriei. Un poem virtual al cărui *motto* ar putea fi tocmai bizarul poem «alfabetic» *Novecento*, cu asonanțele sale jucăuşe sau cu tâlc:

Accademie accentate
Bocche in brindisi
Costellazioni di casi grammaticali
Denti dirigenti
Encefalo erbivoro
Finimento fobico
Gemme greche
Hacker hegeliani
Insetti ionici
Jung jazzato
Logos latino
Mulini musicali
Nervi nuvolosi
Ormoni omarini
Paramenti poetici
Ricami romitani
Stampe sanguivore
Terapie topologiche
Uccelli urici

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

Violini vulturi
Watussi wagneriani
Xerografie xenofobe
Yeti logico/yuppista
Zecche zaffirine

E guardo il duemila
Con un occhio di vetro

Pandantul prozastic al acestei «cronici poetice» este scurtul roman *Allunaggio di un immigrato innamorato*[150], un adevărat caz literar, primit foarte bine atât de critică cât şi de public. Cărţulia se compune din cincizeci şi unu de «capitole» de întindere variabilă (în medie una sau două pagini), mergând de la câteva rânduri în capitolele IV sau LI până la 6 pagini în capitolul XII (ironicul *Racconto transilvano*) sau la 8 pagini în capitolul XXXIX (întrecerea *rap* la malul mării), de-a lungul cărora se desfăşoară scurta «cronică epistolară» a unei iubiri ratate între Daisy, chelneriţa «padană»[151], şi Mihai, imigrat român ardelean.

Povestea se desfăşoară „*da qualche parte nel mondo, in un bel paese, sul finire di un millennio*"[152]. Naraţiunea începe într-un hotel din Bucureşti (capitolele I-IV), unde Mihai, venit din Milano, se află în drum spre casă, în Ardeal; acolo, departe de locul şi de vâltoarea evenimentelor, naratorul începe să aştearnă pe hârtie versiunea sa a acestei bizare şi aproape picareşti poveşti de dragoste (capitolul V), pentru a răspunde scrisorii pline de ranchiună şi de insulte primite din partea fostei prietene, pe care a părăsit-o fără explicaţii evidente înainte de plecare (capitolul XLVIII).

[150] Mihai Mircea Butcovan, *Allunaggio di un immigrato innamorato*, Nardò, Besa Editrice, 2006.

[151] În italiană, adjectivul *padano* provine din lat. *Padānum*, la rândul său derivat din *Padus*, numele latinesc al râului it. *Po* (cel mai mare fluviu din Italia, care străbate de la vest la est toată regiunea nordică a ţării), şi înseamnă propriu-zis „al Padului sau al văii Padului, privitor la Pad sau la valea Padului, din părţile Padului sau ale văii Padului" şi, substantivat, „locuitor din părţile Padului sau din valea Padului". De la acest adjectiv s-a creat, încă de pe la jumătatea anilor '60, coronimul neologic *Padania* pentru a indica «Galia cisalpină», iar utilizarea sa a devenit curentă doar în anii '90, în urma apropierii termenului de către mişcarea politică separatistă (pe atunci) cunoscută drept *Lega nord* (a cărei denumire oficială este *Lega Nord per l'indipendenza della Padania*) şi pentru a indica generic Italia de Nord în opoziţie cu Italia centrală şi meridională. În cadrul şi sub influenţa ideologiei acestui partid, „padan" a ajuns să capete sensurile generice de „referitor la italienii din nord" şi „italian nordic", sensuri puternic colorate politic deoarece întrebuinţarea lor include în sine ideea de solidarizare cu – sau chiar de aderare la – ideologia mişcării amintite, care a fost adesea acuzată de demagogie şi de xenofobie. Evident, în funcţie de poziţia *pro* sau *contra* ideologiei *Ligii Nord*, „padan" poate cuprinde trăsături pozitive (muncitor, neaoş, onest, curat, eficient etc.) sau negative (ignorant, şmecher, rasist, ţărănoi, arogant, bigot etc.): autorul, stabilit într-o zonă de puternică influenţă a *Ligii*, persiflează în cartea sa aceste stereotipuri.

[152] Butcovan, *Allunaggio*, cit., p. 7.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

Întâlnirea fatală cu Daisy are loc în capitolul VII, în birtul în care ea lucrează ca ospătăriță; pentru Mihai este dragoste la prima vedere, şi povestirea curge lin, prin tatonări şi priviri reciproce, în timp ce protagonistul – sub numele de Michele – se acomodează cu populația pestriță din birt, până când el hotărăşte să-i dezvăluie fetei adevărul neaşteptat: „*È giunto il momento di dirle la verità:/ «Sono romeno, e mi chiamo Mihai» proclamo, e mi aspetto svenimenti*"[153]. Fata este intrigată de acest transilvănean nebănuit, şi-l întreabă – evident – de vampiri[154]: capitolul XII conține *Povestirea transilvană* (*Racconto transilvano*) pe care protagonistul o dă de citit lui Daisy drept răspuns curiozității sale, o demonstrație de virtuozitate literară în care autorul pastişează, jucând la limită între ironic şi serios, stilul povestirilor clasice gotic-fantastice cu vampiri.

Aura de literat are priza la fată, se produce prima ieşire, se consumă prima noapte de dragoste şi, a doua zi, prima zi de război: Daisy îi mulțumeşte telefonic protagonistului pentru seara precedentă şi îi comunică faptul că pleacă pentru *week-end* cu prietenul său. Pentru protagonistul îndrăgostit, începutul nu este dintre cele mai încurajatoare: „*Ma la maggior parte delle persone è perseverante nell'errore… se quest'ultimo ha prodotto orgasmo*"[155]. În fapt, câteva zile mai târziu Daisy se întoarce la Mihai, iubirea (sau pasiunea?) triumfă – momentan – şi în ziua de Crăciun 1995 o nouă întâlnire dă naştere unei scrisori mişcătoare şi poetice, în care îndrăgostitul Mihai dă voce sentimentelor încercate, dintotdeauna, de cei care iubesc iubirea, mai degrabă decât o persoană cu trup şi sânge:

> Ti cantavo e non ti conoscevo ancora. Non ti chiamavo per nome, mentre i tuoi occhi, scintille, mi chiedevano se voglio. Un libro, rispondevo, le pagine mancanti che mi parlano di te. Non ti ho dato un no0me cercandoti nel mondo.
>
> […]
>
> Tu, donna, sognasti fiori e colori sui tuoi occhi di verde bosco e mare blu, nonna e racconti, favole e canzoncine ti hanno seminato pace nell'anima. E il sogno di un principe azzurro che vedi sotto l'albero dell'Eden.
>
> Io mi nascondo nudo di fronte al giudizio universale e sogno un paradiso con fate incoronate, accerchiate da bambini che gridano madre, padre, Dio.
>
> Non capiremmo niente di tutto ciò che sta sopra le nostre teste se non ci fosse il pianto e la ribellione.
>
> Sei bella così, arrabbiata, cercando la felicità.[156]

[153] *Ibidem*, cap. XI, p. 30

[154] Tema apare deja, într-o cu totul altă perspectivă, în poezia *Dracula*, din culegerea *Borgo farfalla*: „Principe dei castelli/ Voivoda dei Carpazi/ Dissanguinato/ Da leggende usuraie/ Vampiri morosi/ Ingordi usurai/ di moderne regie".

[155] Butcovan, *Allunaggio*, cit., cap. XXI, p. 50.

[156] *Ibidem*, capitolul XXVI, p. 57–58.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

Această minunată şi delicată plăsmuire a inimii şi a dorinţei de a iubi („Come un bambino che aspettava da troppo tempo il giocattolo promesso, al punto da cominciare a perdere la speranza, come un bambino lo ricevo e l'unico pensiero è per chi devo ringraziare./ Pianto d'inchiostro su pagine bianche. / Ti ho trovato in fondo allo scaffale, un libro da amare./ Buon Natale, Daisy!"[157]), din păcate, nu are forţa suficientă să reziste asaltului neiertător al realităţii. După cum spune autorul însuşi, „[i]l protagonista immigrato si innamora della ragazza italiana e nello stesso tempo del pianeta dove la incontra. Coglie i vari aspetti di questo nuovo paese in cui sta (ri)costruendo la sua vita"[158]: «aselenizarea» tânărului imigrat Mihai este descoperirea fermecătoare a unui nou tărâm, a unei planete încă necunoscute, care este în acelaşi timp atât iubirea pentru frumoasa Daisy cât şi pentru frumoasa ţară a acesteia, Italia, „pianeta già sognato nel passato e rivelatosi scoperta"[159].

Relaţia cu Daisy reface, pe un alt plan, o parte din traseul biografic şi intelectual *Dal comunismo al consumismo* pe care autorul îl iluminase poetic în prima sa culegere de versuri[160]. Acest parcurs îşi găsea începutul, acolo, în *Republica Socialista Romania* (titlul primei părţi a culegerii), pe când în *Allunaggio* acea lume este doar sugerată; iar nu din uitare, ci deoarece această nouă parte a vieţii lui Mihai o cuprinde în întregime pe cea de dinainte şi o continuă firesc: protagonistul nu trăieşte *în* sau *din* amintirile trecutului său, ci *împreună cu* ele, în prezent. Ceea ce spune Butcovan despre acea prima culegere de poezie se poate aplica foarte bine şi primului său roman: tematica centrală a celei de a doua părţi a culegerii *Dal comunismo al consumismo*, intitulată *L'Italia*, şi „a întregului roman *Allunaggio* este „*l'impatto con l'Italia, con le sue luci ed ombre*", unde au loc „*«gli studi», percorso di ricerca esistenziale e politica, tra filosofia, teologia, pedagogia*" şi unde protagonistul îşi construieşte o nouă identitate care o continuă pe cea veche, „*quella di «osservatore romeno» sospeso tra comunismo e consumismo*": „*È in questa «terra di mezzo» che avvengono momenti di «solitudine», di «amore», di «autoironica follia»*"[161].

Iar pe măsură ce „*observatorul român*" – după cum se autodefineşte autorul, intitulându-şi astfel al patrulea ciclu poetic din culegerea *Dal comunismo al*

[157] *Ibidem*, capitolul XXVII, p. 61.
[158] Butcovan, „Scrivere…", cit.
[159] Mihai Mircea Butcovan, „Allunaggio di un immigrato innamorato: intervista a Mihai Mircea Butcovan", a cura di Paolo Trabucco (aprile 2006), în Voci dal silenzio – Culture e letteratura della migrazione, <http://www.comune.fe.it/vocidalsilenzio/intervistamihai.htm>.
[160] Această culegere cuprinde poezii scrise între 1986 şi 1990, unele scrise iniţial în română şi «rescrise» ulterior (nu traduse) în italiană, altele scrise direct în italiană; *Dal comunismo al consumismo* se poate citi în secţia *Poesia* al site-ului *Annotazioni*, <http://www.annotazioni.com>.
[161] Butcovan, „Scrivere…", cit.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

consumismo[162] – înaintează lucid în explorarea acestui „pământ de mijloc", descoperind progresiv calitățile şi defectele atât ale fetei iubite cât şi ale iubitei țări, în încercarea de a se integra în viața lor cu toată istoria sa trecută şi prezentă, visul lasă treptat locul realității şi ambele relații încep să-şi arate cusururile. Capitoul XXVIII marchează începutul amurgului preafrumoasei iluzii a iubirii pentru fată, care din prezentul superlativelor entuziaste se mută necruțător într-un trecut al regretelor şi al amărăciunii:

> M'hai chiesto di che colore politico sono.
> "Secondo te?" cercai di evitare il confronto. *È così bello essere innamorati!* [s.m. – R.M.]
> "Secondo me sei di sinistra".
> Seconda caduta di stile.
> […]
> E poi hai fatto tutto quel discorso sul volontariato in un certo movimento che dice cose giuste, che non ha tutti i torti, che tu dai soltanto una consulenza grafica e informatica. Ma se non hai mai letto i giornali?!
> E mi hai invitato a cena dai tuoi, dicendo di non stupirsi se hanno certe idee, ma sono gente che lavora e non gli va di mantenere il giù del paese.
> Era così bello essere innamorati![163]

Urmarea acestei invitații este „cena padana nella Grande Famiglia Padana, madre padana, padre padano, figlia padana, figlio maggiore padano, figlio minore padano, zio padano, zia padana e nipote padano, nonno padano e nonna padana"[164], ale cărei consecințele sunt evident, dezastruoase. Descoperirea realității din care Daisy face (şi vrea să facă) parte înseamnă şi descoperirea unei laturi mai puțin plăcute (între altele) a realității italiene, superficialitatea unei lumi provinciale meschine, ignorante şi xenofobe, incompatibilă cu a lui Mihai. De la bun început, ciocnirea între două lumi atât de diferite precum a lui Daisy şi a lui Mihai este inevitabilă: după cum spunea autorul în Dal consumismo al comunismo, „Puoi lasciar cadere il discorso./ Basta che il tuo interlocutore/ non ne senta il tonfo" (Corso di dialettica, datat „Bucuresti, 1988").

La fel şi ruptura este, până la urmă, inevitabilă: relația între cei doi se desfăşoară printre mari şi mici neînțelegeri care se acumulează, uzând iluziile, sentimentele, speranțele, până la deznodământul inevitabil şi trist, pe care bucuriile de moment nu fac decât să-l amâne: „*Due baci così sono tre mesi di proroga alla*

[162] Joc de cuvinte cu numele arhicunoscutului „ziar cotidian politic religios" *L'osservatore romano* (Observatorul roman) din Oraşul Vatican.
[163] Butcovan, *Allunaggio*, cit., p. 62.
[164] *Ibidem*, capitolul XXIX, p. 63.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

mia felicità”[165]. Fractura se produce pe nesimțite, relația procedează încet dar sigur spre sfârşit, despărțirea finală are loc brusc şi unilateral: „*Non potevamo vederci oggi perché andavi con il movimento alle foci del Po per un «momento storico». Al tuo ritorno io non ci sarò più. Non per te. / non può passare un giorno senza aver pensato a niente. Già!* […] *Non può passare una giornata intera senza pensare a niente. Tu, noi… no… niente, niente*”[166]. Față de acest vid, şi cuvintele se dovedesc neputincioase: „*Oggi sono andato in posta. Non ho avuto il coraggio, vigliacco maschile universale, di spiegare perché – complice la nebbia padana – e sono scomparso per sempre. / Ho inviato cento lettere con un foglio bianco, scritto al computer, allo stesso indirizzo padano. / Oggi, ultimo giorno, niente*”[167]. Dar golului îi urmează plinul, ratării disperate speranța melancolică, şi cartea se închide cu prima pagină a unui nou jurnal, filele căruia încă aşteaptă să fie scrise (capitolul LI).

Puse toate laolaltă, episoadele legate direct de povestea de dragoste între „padana” Daisy şi imigratul Mihai sunt destul de puține; în fapt, aceasta nu este decât firul roşu – destul de subțire, pe de altă parte – în jurul căruia se țese urzeala cărții, care se compune în realitate dintr-un material mult mai variat. Autorul însuşi a afirmat că „[*I*]*’allunaggio non è soltanto la storia di un immigrato innamorato e fidanzato con una militante leghista. Non è nemmeno la storia triste dell’immigrato triste che ha soltanto da recriminare. E nemmeno la storia italiana di un romeno non italiano*”[168]. Suişurile şi coborâşurile iubirii nu sunt decât o scuză, chiar dacă una cu tâlc, care dă prilej unor reflecții mai generale în jurul relațiilor personale în epoca consumului, a superficialității şi a ideologizării naive. Stilul narativ, între jurnal şi epistolă, îngăduie schimbarea bruscă de subiect de la un capitol la altul, adaptându-se perfect la rapiditatea asocierilor mintale de care se lasă condus autorul sărind câteodată «funambulesc» de la o temă la alta.

Reiese din aceste schițe un portret al Italiei zilelor noastre, zugrăvit fără acuzații şi fără victimizări, dintr-un unghi inedit, cu o privire foarte atentă la ridicol şi la absurdul aproape ionescian – uneori chiar grotesc – al unor situații. În fapt, după cum a observat F. Pezzarossa, „*quello viene ritratto non è* […] *l’Italia, ma ne è la sua straordinaria concentrazione di assurdità distillate, di imbrogli burocratici, di* adynaton *praticati secondo regolamenti inapplicabili ed efficacissimi a distruggere ogni senso di realtà*”[169], la care se adaugă o galerie întreagă de personaje

[165] *Ibidem*, capitolul XXXIV, p. 69.
[166] *Ibidem*, capitolul XLVI, p. 96–97.
[167] *Ibidem*, capitolul XLVIII, p. 99.
[168] Mihai Mircea Butcovan, „Atterraggio sul pianeta Butcovan”, interviu cu Marco Montori, în „Puralanadivetro – Cultura che non infeltrisce”, 12 noiembrie 2006, <http://www.puralanadivetro.com>.
[169] Pezzarossa, „Forme…”, cit., care citează Nadia Valgimigli, „Il rispetto delle regole”, în Eadem, „Nel ventre della balena”, în „Afriche e Orienti”, 3-3/2000, p. 153–162: p. 157–160.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

cu atât mai realiste cu cât trăsăturile lor sunt mai îngroșate, precum conferențiarul, profesorul, angajatorul, fosta iubită, colegii de studii sau de muncă sau aceeași Daisy și prietenii săi.

În acest concentrat umoristic-parodic a ceea ce are mai negativ de oferit societatea italiană, naratorul știe să se miște cu inteligență și lejeritate, slujindu-se însă de un realism paradoxal „*capace di ritrarre spazi, situazioni, personaggi assurdi e incredibili in quanto prosaicamente veri*”[170]. Așadar, povestirea sau, mai bine zis, mica frescă, se încheagă progresiv din scurtele *flash*-uri în care autorul relatează evenimentele și gândurile din viața cotidiană a protagonistului: studiile, căutarea unui loc de muncă (capitolele XXX-XXXIII), prietenii (capitolul XXXIX, cu înșirările de versuri *rap*), ideile politice, amintirile din România (de pildă, fosta iubită și, mai ales tatăl și prietenul dispărut Iulian, capitolele XIV-XV, XXVII), problemele imigrației, dilemele religioase, consulatul român cu personajele-i caracteristice (capitolele XXXV-XXXVII: consulul lingușitor, italianul mai în vârstă însoțit de tânăra iubită româncă, cucoana italiană etc.), preocupările culturale și literare (capitolele XLII, XLIV) etc.

În fluxul amintirilor de care autorul se lasă condus în redactarea jurnalului său semi-epistolar, imaginile și amintirile din Italia și din România alternează liber, se amestecă și se suprapun, rupând programatic orice graniță între «aici» și «acolo», între «atunci» și «acum». În portretizarea condiției migrantului Mihai accentul cade mai degrabă pe ideea de continuitate între cele două experiențe de viață decât pe cea de ruptură între ele: cuvintele tatălui Gheorghe și ale prietenului Iulian, învățămintele și amintirea lor, sunt mai vii ca niciodată, aparțin în aceeași măsură trecutului românesc și prezentului italian al autorului/protagonistului. Rădăcinile românești există și continuă să crească răsădite în pământul italian:

> Molti connazionali mi chiedono spesso, quasi avessero dubbi, se le mie radici sono ancora in Romania. Certo che ho delle radici molto forti, inestinguibili, in Romania. Ma io sto crescendo, in questo momento, altrove e con questa realtà devo fare i conti. È da qui che il mio sguardo si volge al passato ed è da qui che guardo al futuro. Nel frattempo ho messo anche nuove radici. Ma questo non m’impedisce di pensare che il mio cammino possa ancora avere altre tappe, nuove radici e nuovi spazi di crescita. Senza dimenticare dove sono nato[171].

[170] Ibidem.

[171] Mihai Mircea Butcovan, „Mihai Mircea Butcovan, scrittore romeno in Italia”, interviu cu V. Popescu, publicat online în secțiunea *Interviste* a site-ului *Cultura romena*, <http://www.culturaromena.it/>, extras din Violeta Popescu, *Personalità romene in Italia. Interviste, storie ed esperienze*, Edizioni dell’Arco, Milano 2008.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

În acest sens trebuie interpretat refuzul pluralului cu care, paradoxal, Mihai rezumă incapacitatea lui Daisy de a-i surprinde tocmai pluralitatea constitutivă: „*E non darmi del voi. Io non ho plurale*". Pluralul lui Daisy şi al ideologiei ei politice de referinţă este unul al categoriilor (etnice, culturale, sociale) de-a gata, este persoana întâi a îngrădirii şi distanţării care erijează barierele şi trasează graniţele, reprezintă delimitarea în primul rând a unui «noi» exclusiv faţă de alteritatea negativă a restului lumii, acei «voi» şi «ei» acuzatoare care exclud dialogul. Dimpotrivă, pluralitatea lui Mihai constă tocmai în refuzul acestui plural îngust, în demolarea barierelor şi în ştergerea graniţelor pe care acesta se întemeiază.

După cum spunea M. Sorescu, „[s]ă mi se dea voie să fiu deosebit. Corul a dispărut încă din antichitate. Numai cunoscând experienţele singulare ale indivizilor în ceea ce se deosebesc ei, nu în ceea ce se aseamănă, se poate întreprinde un studiu asupra diversităţii şi bogăţiei sufletului omenesc"[172]: la fel, şi pronumele «noi» al lui Mihai, autor/protagonist, se constituie dintr-o mulţime de «euri» diferite şi unice, se compune din oameni şi nu din mase; Persoana întâia plural a lui – aidoma primei culegeri de versuri, cu acelaşi titlul, a Anei Blandiana (1965), în condiţii mult mai grele – este o afirmare a unicităţii individului neîngrădit de categorii şi de stereotipuri împotriva uniformizării depersonalizatoare şi vinovate a ideologiilor.

Această oroare faţă de orice îngrădire şi categorisire o mărturiseşte însuşi autorul şi cu privire la literatură. La o întrebare directă, Butcovan a răspuns: „*Dove finisce il poeta e comincia il romanziere? Odio le frontiere, odio i confini. Vorrei che non ce ne fossero… neanche nella mia scrittura*"[173]; în fapt, după cum dovedesc şi numeroasele fire tematice şi stilistice comune, proza din *Allunaggio di un immigrato innamorato* se află într-o continuitate, sau mai bine zis, într-o contiguitate de profunzime cu poemele din *Borgo Farfalla*, situându-se în centrul aceluiaşi univers poietic, aceleiaşi *Weltanschauung*, din care au izvorât acestea, sub imperiul comandamentului de a deschide graniţele propriei gândiri:

Ti ho pensata
E forse un giorno
Ti scriverò

Perché ho tenuto aperti
I confini del mio pensare

Perché hai tenuto aperti

[172] Marin Sorescu, „Postafaţă (la *Tinereţea lui Don Quijote*)" (1968), în Idem, *Insomnii. Microeseuri*, Bucureşti, Albatros, 1971, p. 94–98: p. 95.
[173] Butcovan, „Atterraggio…", cit.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

I confini del tuo pensare

Perché abbiamo tenuto aperti
I confini del nostro pensare

(La libertà della poesia)

Astfel, episoadele oarecum aparent răzlețe din *Allunaggio* sunt ținute împreuna de această profundă unitate ideatică, de privirea când sceptică, când încântată prin care autorul le modelează literar şi de specificul limbajului în care sunt relatate. Acest limbajul căutat („*Vorrei fuggire la banalità*", afirmă autorul într-un interviu[174]), mereu subtil ironic şi concentrat până la aforism, este măsura potrivită poetului Butcovan iar pe întinderea mai mare a prozei prezintă câteodată riscul de a subția periculos materia, obosind şi – în pofida faptului de a nu fi lipsit pe alocuri, după cum s-a şi remarcat[175], de o anumită gravitate – lăsând impresia unei anumite inconsistențe sau a unei oarecare superficialități de circumstanță care cochetează – ca şi la I.B. Coman – cu maniera.

Foarte apropiat de M.M. Butcovan – în ciuda traseelor biografice şi culturale diferite – este, tipologic vorbind, Cătălin Florin Maggi[176]. Ambii prozatori construiesc – după cum le caracterizează I. Both – „narațiuni meşteşugite, despre eroi picareşti şi inadaptați, rătăcitori ironici într-o lume pe care vor să o stăpânească şi în care traversează probele clasice ale narațiunii formative: înfruntă (substitute de) monştri, iubesc, pierd şi câştigă şi, mai ales, autoficțional, scriu, scriu, scriu..."[177]. În romanul său *Alla frutta*[178], Maggi narează povestea propriului *alter-ego*, proaspătul licențiat în drept Samuel Bega (al cărui nume de familie, care în italiană înseamnă – printre altele – „încurcătură", îl anunță ca pe „un picaro al noului *melting-pot* italian"[179], aidoma butcovenianului Mihai), născut – ca şi autorul – în România şi crescut în Romagna, care se consideră „*romegnolo*"[180] sută la sută şi se confruntă cu

[174] Butcovan, „Atterraggio…", cit.

[175] Autorul însuşi observă: „Le riflessioni più intense a cui dedico spazio nella scrittura ogni tanto hanno bisogno di sintonizzarsi in una dimensione comica e autoironica che forse è anche un modo per sdrammatizzare e sopportare meglio certi momenti. È come se dopo aver sopportato troppo, per aver scavato troppo nel profondo ci fosse il bisogno poi, per sopportarsi meglio, di prendersi in giro e prendere in giro gli altri" (Mihai Mircea Butcovan, „Scrivere per non perdersi, a colloquio con Mihai Mircea Butcovan, osservatore romeno", interviu cu Maria Cristina Mauceri, în „Kúmá", 11/2006, <http://www.disp.let.uniroma1.it/kuma/poetica/kuma11butcovan.html>).

[176] Născut în 1974, la Timişoara, autorul a emigrat în Italia de la vârsta de 5 ani; trăieşte în prezent în Faenza.

[177] Both, „*Despre România*", cit., p. 70.

[178] Cătălin Florin Maggi, *Alla frutta*, Broni, Eumeswil, 2007.

[179] Both, „*Despre România*", cit., p. 70.

[180] Contaminare ludică între it. *romeno* ‚român' şi *romagnolo* ‚locuitori ai regiunii Romagna'.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

«încurcăturile» cărora trebuie să le facă față toți tinerii de vârstă lui, italieni sau străini, mai cu seamă găsirea unui loc de muncă.

Precum mulți colegi italieni, şi românul Samuel ajunge, la capătului unei lungi serii de job-uri care mai de care mai precare, să se angajeze ca muncitor necalificat, şi anume într-o cooperativă agricolă. Ajuns *alla frutta*, care înseamnă mot-à-mot ‚la fructă' dar şi, figurat, într-o situație fără ieşire, protagonistul evadează în literatură, visând să devină scriitor: ca să adune material pentru romanul pe care îl va scrie odată scăpat din „trista lume a proletariatului", aspirantul scriitor îşi observă colegii de muncă, o galerie de personaje bizare şi melancolice la un loc, cărora le dă porecle haioase (Bush, Zampanò, Gheddafi, Mr. Burns, Pinguino etc.).

Iar în timp ce Samuel îşi omoară timpul visând să devină un scriitor celebru, eliminând în mod figurat concurență, altcineva a început să ia treaba în serios, eliminând-o la propriu. Un *serial killer* le trimite celor mai cotați autori pe piață un manuscris cuprinzând o singură propoziție, *Il mattino ha l'oro in bocca* (echivalentul italian al refrenului *All work and no play makes Jack a dull boy* pe care scriitorul Jack Torrence o repetă maniacal în *Shining* al lui Stanley Kubrick), după care îi omoară: un scriitor televizat, un faimos biograf şi un blogger cunoscut sunt primele victime… Poliția nu posedă, evident, cultura literară necesară pentru a rezolva cazul, şi îi va reveni muncitorului agricol precar Samuel Bega sarcina de a face lumină în această ciudată încurcătură şi de a înfrunta ucigaşul misterios.

Scris bine şi cu doza de umor necesară, *Alla frutta* este un *noir* ironic şi promițător care, pe fundalul gustoasei intrigi polițiste, persiflează vedetismul şi uşurătatea unei părți a lumii literare italiene contemporane şi, mai ales, portretizează necruțător ruşinoasa condiție de precariat a muncii în care azi, în Italia, trăieşte cea mai mare parte a tinerilor (şi mai puțin tineri): imposibilitatea de a-şi găsi un loc de muncă corespunzător propriei pregătiri, obligativitatea pilelor pentru a putea avea acces până şi la muncile mai de jos, lipsa cronică de bani, dorința de a scăpa de job-urile degradante şi inutile etc.

Cartea este oarecum excentrică – datorită biografiei autorului – față de filonul «canonic» al literaturii migrației, *Alla frutta* nu face din problematica migrației şi a inserție sociale a imigraților o temă majoră: spre deosebire de vara sa, incapabilă să se adapteze noii realități, tânărul Samuel trăieşte în Italia perfect integrat şi fără complexe. Ni se pare, însă, că în ciuda tematicii sale aparent diferite, romanul lui C.F. Maggi se aproprie de aceeaşi direcție poetică despre care a fost vorba cu privire la Coman, Boldiş şi Butcovan, care s-a afirmat în sânul literaturii migrației, în virtutea atenției acordate «periferiei» şi marginilor societății, adică lumii deloc marginale cantitativ dar extrem de marginalizate a muncitorilor precari, tineri sau

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

mai puțin tineri, care trăiesc de o zi pe alta lipsiți de cele mai elementare garanții economice sau sociale pentru viitor.

"I don't have a house, only this succession of rented rooms. That sometimes makes me feel as though I have no language at all, but it also gives me the advantage of mobility. I can leave, anytime, and not be found".

(Luc Sante, *Dummy*[181])

2.3. Concluzii. Imaginea folosită de scriitorul american de origine belgiană francofonă L. Sante pentru a descrie «spațiul» ocupat de cele trei limbi ale lui – engleza, franceza şi valona – în «universul său mintal» reprezintă în acelaşi timp o imagine ideală a «spațiului» ocupat de literatura migrației în cadrul «universului literar» contemporan. Într-un context în care identitățile literare încă poartă amprenta profundă a teritorialității, impusă de conceptele romantice de limba şi literatura națională – precum, în ultima instanță, de cel de națiune însuşi – şi sunt marcate de procedeele taxonomico-delimitative care decurg din aceste premise, literatura migrației, în virtutea naturii sale intrinsec „*entre-deux*" sau „*in between*", se prezintă drept un fenomen excentric şi cu granițe epistemologice ambigue, ceea ce am numit o literatură «*trans*-»: transnațională, transculturală, translingvistică, transidentitară…

«Spațiul» literaturii migrației este unul nu al «locurilor» ci al «între locuri», este un spațiu interstițial în care poți găsi o pauză de respirație între canoanele sufocante. Fizionomia sa nu este trasată de respectarea granițelor şi a categoriilor, a căror fixitate o marchează totuşi profund, ci de încălcarea lor ironică sau de siluirea lor mânioasă. Este un fenomen cultural care nu are o «reşedință» unică şi imuabilă ci, dimpotrivă, o mulțime de «domicilii» *trans-itorii*. O condiție complexă şi paradoxală (întrucât, refuzându-se clasificărilor, literatura migrației se constituie şi ea, până la urmă, într-o «clasificare» de tip apofatic) nu lipsită de riscuri – deoarece într-adevăr, nomadismul cultural şi lingvistic al literaturii migrației, depăşind categoriile hermeneutice tradiționale, riscă să devină un factor de marginalizare critică – dar totodată şi o condiție extrem de fertilă, întrucât prezintă avantajul neprețuit – după cum aminteşte L. Sante – al mobilității, câştigul prospețimii privirii şi profitul lucidității.

Literatura italofonă a migrației românești, apărută doar în ultimii ani, se încadrează în această perspectivă de ansamblu. Încă nu foarte numeroşi, autorii italofoni ai migrației românești prezintă totuşi deja, în operele lor, o interesantă varietate stilistică şi poetică, care merge de la «scriiturile literare» (F. Sinopoli) mai

[181] Luc Sante, „Dummy", în Kellman, *Switching*..., cit., p. 141–161: p. 161.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

puțin prelucrate literar – precum evocarea naiv-nostalgică a ținutului natal a Valeriei Mocănaşu, instalată aproape idilic totalmente în trecut, sau succinta şi naiv-poetica carte-mărturie a Simonei Amăriței, situată dimpotrivă în zona emoțional-ideatică a relației zbuciumate între emigrație (dorul de țară, de familie etc.) şi imigrație (greutățile integrării în noua dimensiune, şocul social etc.), sau povestioara de dragoste narată elementar şi adolescentin de Irina Țurcanu – până la experiențe mult mai mature ale lui Ingrid Beatrice Coman, Viorel Boldiş, Mihai Mircea Butcovan sau – oarecum mai la periferia literaturii migrației – C.F. Maggi (ca să nu citățm doar autorii cu cărți publicate; printre alți, ar merita amintită măcar tânăra Livia Claudia Bâzu).

Atât la Boldiş cât şi la Butcovan experiența migrației constituie, fără de devină apăsătoare, o prezență tematică majoră, dar aceasta nu este decât calea, oarecum biografică, prin care ambii autori au ajuns la o critică lucidă a lumii contemporane care depăşeşte autobiografismul. Receptând idiosincrasiile societății italiene din jurul lor dintr-o perspectivă nu aş spune «privilegiată» – deoarece în Italia de azi condiția de migrant nu aduce cu sine nici un privilegiu – ci mai degrabă «minoritară» (în sens deleuzian) şi «periferică» (în înțelesul lui G.P. Biasin), aceşti autori le conferă literar o valabilitate universală: în cărțile lor, condiția de „migrant" apare cu toate aspectele sale negative, confruntarea cu prejudecățile sociale şi piedicile administrative, sărăcia, dificultățile de integrare şi de relaționare personală etc., dar în evocarea poetică tragismul acestei condiții este estompat de nota ludico-ironică, deseori ajungând să fie decontextualizat şi situându-se astfel într-un orizont mai amplu şi căpătând o valoare mai puțin circumstanțială.

Respingerea ignorantă şi/sau violentă a alterității, răscumpărarea ipocrită a propriei conştiințe prin pomeni ieftine, jocul de-a toleranța care ascunde refuzul de a accepta cu adevărat, consumul superficial şi orbitor al bunurilor şi al sentimentelor reprezintă tot atâtea puternice fire tematice peste care se țese urzeala unei poetici şi, mai ales, a unei etici alternative, o etică a întâlnirii şi a dialogului adevărat împotriva imposturii şi uitării. În timp ce în poeziile şi prozele alerte ale lui Boldiş şi ale lui Butcovan propria experiență de migrator şi de «explorator» al unei lumi noi, deşi filtrată şi rafinată literar, transpare puternic şi «la persoană întâi», la I.B. Coman dezvoltarea acestei poetici nu trece prin tratarea directă a tematicii migrației, ci în primul rând prin sublimarea experienței marginalității în reprezentarea omului în situații-limită, precum războiul şi *gulag*-ul. Şi la această autoare, recursul la memoria trecutului mai mult sau mai puțin recent este o pledoarie pentru prezent.

Maturitatea acestor autori este dovedită şi de conştiința de sine şi a mijloacelor expresive cu care se apropie de scriitură. Pe de o parte, atât în versurile lui Boldiş cât şi în proza şi în versurile lui Butcovan, literatura este o prezență

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

constantă, cu limitele şi cu deschiderile ei. Autorii reflectă asupra valorii actului literar, asupra posibilităților şi sensului acestuia: acolo unde la V. Boldiş, atunci când literatura – căzând ea însăşi sub incidența acestora – îşi dovedeşte neputința față de închistarea societății în indiferență şi superficialitate, poezia este un strigăt de revoltă şi de frustrare, dar şi „ieşire prin cer", o eliberare de urgențele realului, la M.M. Butcovan scrisul devine o adevărată terapie nu doar a sinelui[182] ci şi, prin recursul la memorie – precum la I.B. Coman – a colectivității.

Pe de altă parte, la Boldiş şi la Butcovan se observă predilecția pentru comedia limbajului, care ne aminteşte – *tipologic*, nu *calitativ* – de Ionescu sau, în Italia, de Palazzeschi: pe când în poeziile şi în romanul lui Butcovan, mai experimentale şi mai greu de clasificat, întâlnim formulări scurte, lapidare, deseori epigramatice (pe alocuri chiar stănesciene), tonul poetic mai tradițional al lui Boldiş mi s-a părut, mie personal, adesea izbitor de asemănător cu maniera neomodernistă clasică a lui Marin Sorescu[183]. Pe lângă aceasta, mai ales la Butcovan, regăsim şi ecouri ale unor mari voci ale poeziei italiene, precum Ungaretti şi Montale. În fapt, ambii autori mânuiesc limba italiană cu un pronunțat gust pentru jocul de cuvinte şi pentru calambur, cu voluptatea sonorității şi a formei pe care doar truda cuceririi ți-o poate da, inclusiv – de pildă la V. Boldiş – unele rime imperfecte cu rezonanțe româneşti (*sospetto-aceto*, *correte-marchette*, *dritta-Anita*: *La lucciola*; *azzurro-muro*: *L'ombra clandestina*; *guerre-frontiere*: *Facciamo finta*; *addosso-vanitoso*: *Libero*; *adagio-raggio*: *Aldilà* etc.), pe când limba romanelor lui I.B. Coman este foarte limpede şi contemporan literară, înscriindu-se vădit într-un anumit *trend* stilistic major al prozei italiene contemporane, atât de limpede încât riscă câteodată să devină ştearsă. Într-adevăr, romanele şi versurile acestor autori dovedesc o maturitate şi – la fiecare autor în parte – o unitate stilistică frapantă, un stil atât de format încât la unii dintre ei, cu mai multe publicații, începe să dea deja impresia nu atât a unei cifre stilistice cât mai curând a unui manierism foarte personal (la Butcovan), sau chiar impresia mimării repetate a unei mode stilistice (la Coman).

În concluzie, putem spune că există azi o literatură italofonă a migrației româneşti, ivită în sânul fenomenului literar al migrației aidoma Atenei din capul lui Zeus, matură şi înarmată cu instrumentele literare trebuincioase luptei pentru spațiile editoriale şi pentru atenția publicului şi a criticii. După cum credem că a considerat implicit şi B. Mazzoni, amintind „*last but not least*" de fenomenul literaturii italofone a migrației româneşti în încheierea succintei sale analize a formelor actuale

[182] Autorul şi-a luat licența la «Scuola Regionale per Operatori Sociali» din Milano cu o lucrare despre autobiografie ca terapie a sinelui la autorii români emigrați în Occident, printre care Emil Cioran, Mircea Eliade şi Panait Istrati, deseori citați sau amintiți în scrierile sale.

[183] Înrudire tipologică dar nu genetică, pe cât se pare, deoarece atunci când l-am întrebat direct pe autor el a negat acest lucru.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

ale prezenței culturii române în Italia[184], aceşti autori ai migrației reprezintă indubitabil un element de îmbunătățire a imaginii României şi a românilor, precum şi un factor de vizibilitate pentru cultura română în ansamblul ei: nu este exclus chiar ca interesul pentru activitatea acestora să antreneze într-o anumită măsură curiozitatea pieței şi a publicului (sau măcar a unei părți a publicului cititor) pentru autorii români traduşi (unele semnale au început deja să se manifeste). Există însă şi riscul ca preocuparea pentru literatura română a migrației, orizont de aşteptare îngust dacă devine unicul, să distragă atenția de la cultura română din România, creându-se astfel o ierarhie valorică eronată în care valoarea socială şi documentară sau calitățile estetice relative ale scriiturii să fie luate drept valoare literară absolută.

Cu toate acestea, în pofida faptului că unii dintre autorii aici discutați au câştigat premii şi mențiuni şi că au ajuns să fie foarte vehiculați în mediile culturale, şi nu doar în cele de profil, literatura italofonă a migrației româneşti este în sine un fenomen extrem de recent, încă în facere, care îşi mai aşteaptă afirmarea (sau infirmarea) deplină. Cu siguranță, datorită numărului foarte ridicat de prezențe româneşti printre elevii şi studenții în şcolile şi universitățile italiene, vom asista într-un viitor nu foarte îndepărtat la apariția unor noi voci literare italofone româneşti, a căror publicare şi evaluare nădăjduim totuşi că va putea fi condusă pe criterii estetice şi literare solide, şi mai puțin dintr-o perspectiva social-antropologică sau – şi mai rău – *politically correct*, aceasta însemnând că, deja, cultura italiană ar fi ajuns să cunoască mai bine această *terra incognita*, acea „Europa din Europa" care este România.

La letteratura italofona della migrazione romena

L'oggetto della presente comunicazione è costituito dalla letteratura scritta in lingua italiana nel corso degli ultimi anni quattro-cinque anni da autori di origine romena stabiliti in Italia. Poiché si tratta di uno sviluppo culturale estremamente recente, sul quale non esistono ancora studi specialistici, l'obiettivo di questo primo contributo in materia è quello di abbozzare una «radiografia» critica del fenomeno: nella prima parte (§ 2.1. *Letteratura e migrazione*, e segg.), la letteratura italofona della migrazione romena è contestualizzata dal punto di vista storico-critico in riferimento al più ampio fenomeno della «letteratura della migrazione», in particolare allo scopo di evidenziarne la specificità socio-culturale (in relazione ai concetti di «migrazione» e di «letteratura») e tematico-poetica («tematizzazione» della migrazione vs. «poetizzazione» della migrazione), nonché di rilevarne le interazioni con altre categorie della storiografia letteraria (eteroglossia, italofonia, letteratura nazionale, letteratura minore ecc.); nella seconda parte (§ 2.2. *Letteratura della migrazione italiana, letteratura italiana della migrazione*, e segg.), la comparsa e l'evoluzione della letteratura italofona della migrazione romena viene interpretata in riferimento sia alla precedente

[184] Bruno Mazzoni, *La presenza della cultura romena in Italia*, în „Rivista italiana di comunicazione pubblica", 31/2007: Il fattore immagine nelle relazioni Italia Romania, p. 148–153.

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)

contestualizzazione sia alla peculiare posizione italiana nel quadro dei flussi migratori dell'Europa occidentale (l'Italia è stata terra di forte emigrazione, ancor prima che di immigrazione), e sono presentati e discussi autori e opere appartenenti a questo nuovo spazio letterario (V. Mocănaşu, S. Amariței, I. Țurcanu, I.B. Coman, V. Boldiş, M.M. Butcovan, C.F. Maggi); nella terza e ultima parte (§ 2.3. *Conclusioni*, e segg.) l'autore ricapitola alcuni punti fermi dell'analisi e presenta le conclusioni.

Universitatea din Torino
Italia

BDD-V398 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 02:41:24 UTC)